

บทที่ ๒

มารในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ในบทที่ ๒ ผู้วิจัยมุ่งศึกษา ความหมาย ลักษณะ ประเภทและแนวคิดเกี่ยวกับมารทั้ง ๕ ประการ ตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทตามลำดับ ดังนี้

๒.๑ ความหมายของมารในพระพุทธศาสนา

ราชบัณฑิตยสถาน , พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔นิยามไว้ว่า มาร (บาลี: มาร; อังกฤษ: Mara มาจากรากศัพท์ มร แปลว่า “ตาย” มารจึงแปลว่า “ผู้ทำให้ตาย” หมายถึง เทวดาจำพวกหนึ่ง มีใจบาปหยาบช้ำคอยกีดกันไม่ให้ทำบุญ ในวรรณกรรมไทย “มาร” หมายถึง ยักษ์ ด้วย^๑

มารคือโทษที่ล้างผลาญคุณความดีและทำให้เสียคนได้แกกเลสสามคือเจตสิก (สิ่งที่เกิดภายในใจ) อันเศร้าหมองชักให้ใคร่ให้รักให้อยากได้กล่าวคือต้นหาความทะยานอยากราคะความกำหนัดหรือตัณหาซึ่งเคียดเป็นอาทิ^๒

ในพระพุทธศาสนา พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ให้ความ หมายถึงว่า สิ่งใดๆ ที่ฆ่าบุคคลให้ตายจากคุณความดีหรือจากผลที่หมายอันประเสริฐ , สิ่งล้างผลาญคุณความดี , ตัวการที่กำจัดหรือขัดขวางบุคคลมิให้บรรลุ ผลสำเร็จอันดีงาม^๓

ในอิถานวรรณนา ท่านวิเคราะห์ ไว้ว่า**มาร** (มร มรณ+ณ) มาร, พญามาร.

“ **กุสธมเม มาเรตติมาโร**.แปลความว่าผู้ใด ฆ่ากุสธธรรมทั้งหลายเหตุ นั้น ผู้นั้น ชื่อว่ามาระ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา).**มาโรปาปิมา ชานาติ**.^๔พญามารใจบาปย่อมรู้

นมฺจิ (น+มฺจฺมฺญฺเน+อิ) มาร, พญามาร.

อกุสธมเม นมฺยจตฺติ นมฺจิ .พญามารผู้ไม่ปลดปล่อยอกุสธธรรม ชื่อว่านมฺจิ. **นมฺจิตฺติ มาริ** **อาลปติ**.ท่านเรียกพญามารว่า “นมฺจิ”^๕

มารชิ (มาร+ชิ ชเย+กิวิ) พระพุทธเจ้า, ผู้ชนะมารทั้ง ๕ มีกิเลสมาเป็นต้น

^๑ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔ เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, (กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๖), หน้า ๙๐๔.

^๒พระมหาธีรสังเขปวิโร และคณะ, **คู่มือธรรมศึกษาชั้นเอก**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาเมฆ), หน้า ๒๗.

^๓พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), มาร, **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๗๓.

^๔ส.อรรถก. (บาลี) ๑๑/๑๑๑/๑๒๑.

^๕พระมหาสมปอง มุทิโต แปลและเรียบเรียง, **อิถานวรรณนา**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๗๗.

“ กิเลสทิปญจมาริ ชิตวาทิ มารชิ. ผู้ทรงชนะมารทั้ง ๕ มีกิเลสमारเป็นต้นพระนามว่า มารชิ

เทวปุตโต กิเลโส จ อภิสังขารमारโก

ขันธमारो มัจจุमारो มารो ปญจวิโร มโต.

แปลความว่า“ บัณฑิตรู้ว่ามารมี ๕ประการ คือ เทวปุตตมาร (วสวัตตีมาร) กิเลสमार (มารคือกิเลส) อภิสังขารमार (มารคือการปรุงแต่ง) ขันธमार (มารคือขันธ ๕) และมัจจุमार (มารคือความตาย)”^๖

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก นิพนธ์ความหมายของและประเภทของมารในพุทธศาสนา ไว้ดังนี้

พระพุทธะ พระองค์มิได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธะโดยง่ายตาย และแม้เมื่อตรัสรู้แล้ว ก็มีใช้ว่า จะทรงดำรงอยู่โดยง่ายตาย จะทรงประกาศพระพุทธศาสนาโดยง่ายตาย เพราะมีสิ่งขัดขวาง หรือผู้ขัดขวางมาโดยลำดับ ก็คือมาร ที่เราทั้งหลายผู้ศึกษาพระพุทธศาสนา ก็ย่อมจะได้ยินได้ฟังเรื่องมารที่มากผจญพระพุทธเจ้า และพระพุทธเจ้าก็ทรงผจญมาร ทรงชนะมาร จึงได้ตรัสรู้พระธรรมเป็นพระพุทธเจ้า ดังที่มีแสดงเรื่องพระพุทธเจ้าผจญมาร และนิยมเขียนภาพพระพุทธเจ้าผจญมารที่เห็นกันอยู่และแม้เมื่อได้ตรัสรู้แล้ว มารพ่ายแพ้ขัดขวางพระองค์มิให้ไม่ตรัสรู้ไม่ได้ ก็ยังไม่หมดความพยายาม ยังได้ทูลขอให้พระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพาน แต่พระองค์ก็มิได้รับคำทูลของมาร เพราะทรงมีพระมหากรุณาต่อโลก

ทรงทำสังฆาริขฐาน คืออธิฐานตั้งพระทัย ดำรงพระชนมายุสังขาร เพื่อประกาศพระศาสนา ให้พระสัทธรรมตั้งมั่นลงในโลก ประดิษฐานพุทธบริษัทขึ้นในโลก และได้ทรงปฏิบัติตามที่ทรงอธิษฐานพระหทัย เสด็จประกาศพระพุทธศาสนา ประดิษฐานพุทธบริษัท ตลอดเวลาที่แสดงไว้ว่า ๔๕ ปี

ในระหว่างนี้ก็ยังมีแสดงไว้ว่ามารก็ได้เข้ามาทำการขัดขวางต่างๆ หรือว่าทูลส่งเสริมไปในทางผิดต่างๆ อีกหลายครั้งหลายคราว จนถึงเมื่อมีพระชนมพรรษา ๘๐ ประกาศพระพุทธศาสนาได้ ๔๕ ปี มารก็ยังได้เข้าทูลขอให้เสด็จดับขันธปรินิพพาน เพราะได้ทรงปฏิบัติประกาศพระพุทธศาสนาให้ตั้งมั่นขึ้นในโลก ประดิษฐานพุทธบริษัท ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ขึ้นในโลกสำเร็จ ตามที่ได้ทรงทำสังฆาริขฐานแล้ว พระพุทธองค์จึงได้ตรัสรับว่าจะเสด็จดับขันธปรินิพพานในเวลาต่อจากที่ตรัสรับนั้นอีกไม่นาน คือทรงรับในวันเพ็ญเดือนมาฆะ และได้เสด็จดับขันธปรินิพพานในวันเพ็ญเดือนวิสาขะ เป็นเวลา ๓ เดือน เรื่องมารมีเล่าไว้ดังนี้

เทพบุตรมาร

และก็มีแสดงไว้ว่ามารเป็นเทพบุตร สถิตยอยู่ในสวรรค์ชั้นที่ ๖ โดยเป็นหัวหน้าของเทพชั้นนี้กลุ่มหนึ่ง อันเป็นฝ่ายมาร และในชั้นนี้ก็ยังมีเทพอีกกลุ่มหนึ่งมีหัวหน้าอีกองค์หนึ่ง เป็นฝ่ายตรงกัน

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓.

ข้ามกับมาร และยังได้มีแสดงไว้ในคัมภีร์ที่น่าจะมีแต่งขึ้นต่อมาภายหลัง ว่าต่อไปในอนาคตมารก็จะได้ตรัสเป็นพระพุทธเจ้าอีกองค์หนึ่ง โดยปริยายที่แสดงนี้ ก็แสดงว่ามารเป็นเทพ หรือเป็นเทวบุตรองค์หนึ่ง หรือท่านหนึ่ง หรือผู้หนึ่ง และเมื่อพิจารณาตามเหตุผลในข้อที่ว่าจะได้ตรัสเป็นพระพุทธเจ้าต่อไปนั้น

ก็น่าเห็นว่ามีเหตุผลอยู่บ้าง โดยที่ผู้จะไปเกิดเป็นเทพนั้น ก็ไปเกิดได้ด้วยอำนาจของกรรมที่เป็นกุศล หรืออำนาจของบุญ จะต้องมีความมีศีลเป็นเหตุที่จะไปเกิดในสวรรค์ได้ เพราะฉะนั้น เทพที่เป็นมารดังกล่าวนี้ก็ต้องทำบุญทำกุศลไว้มิใช่น้อย จึงไปเกิดในสวรรค์ชั้นที่ ๖ ได้ แต่ว่าเป็นฝ่ายที่มุ่งมนุษย์สมบัติสวรรค์สมบัติ ไม่ต้องการนิพพานสมบัติ

เพราะฉะนั้น จึงปรากฏในเรื่องว่ามารที่เล่านี้ ก็ได้เที่ยวทำบาปทำกรรมอะไรแก่ใคร มุ่งที่จะป้องกันมิให้พระโพธิสัตว์ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าเท่านั้น คือต้องที่จะให้พระโพธิสัตว์ไม่พ้นไปจากอำนาจของตน เมื่อไม่ตรัสรู้พระองค์ก็ต้องอยู่ในอำนาจของมาร แต่เมื่อตรัสรู้แล้วพระองค์ก็ทรงพ้นจากอำนาจของมาร มารทำอะไรไม่ได้ และเมื่อพระองค์ตรัสรู้แล้วยังทรงแสดงธรรมะสั่งสอน โปรดให้เวไนยนิกรบรรลุมรรคผลนิพพานตามอีกเป็นอันมาก ก็ทำให้บุคคลเป็นอันมาก ตลอดถึงเทพเป็นอันมาก ผู้บรรลุมรรคผลนิพพาน พ้นไปจากอำนาจของมาร มารจึงชวนชวายป้องกัน มิให้ใครๆ พ้นไปจากอำนาจของมารเท่านั้น ก็คือพ้นไปจากอำนาจของโลก พ้นไปจากอำนาจของกิเลส

เพราะฉะนั้น หากมารเป็นเทพดังกล่าวก็เป็นวิสัยที่จะเป็นเทพได้ ในเมื่อทำบุญทำกุศลมามาก ส่วนทานส่วนศีลเพื่อมนุษย์สมบัติสวรรค์สมบัติ และมารก็ไม่ได้ไปขัดขวางใคร ผู้ที่ทำบุญทำกุศลเพื่อมนุษย์สมบัติสวรรค์สมบัติ ขัดขวางแต่ผู้ที่ปฏิบัติให้พ้นจากอำนาจของโลก คืออำนาจของกิเลสเท่านั้น ต้องการที่จะให้ติดอยู่ในโลก จะเป็นมนุษย์เป็นสวรรค์ก็ตาม ก็ยังติดอยู่ในอำนาจของโลก ยังไม่เป็นโลกุตระเหนือโลก

เมื่อเป็นมรรคเป็นผลนิพพานละกิเลสได้นั้นแหละ จึงจะเป็นโลกุตระเหนือโลก

เมื่ออยู่เหนือโลกก็เป็นอันว่าพ้นจากอำนาจของโลก คือของกิเลสและของทุกข์ทั้งหลายในโลก มารก็จะขัดขวางใครๆ ที่จะปฏิบัติเพื่อบรรลุนิพพานสมบัติเท่านั้น

เพราะฉะนั้น เมื่อละมิฉาภิภูมิจนข้อนี้ได้ ก็สามารถที่จะปฏิบัติเพื่อบรรลุมรรคผลนิพพานต่อไปได้ และข้อนี้ใครๆ ก็ตาม เมื่อยังติดอยู่ในมนุษย์สมบัติสวรรค์สมบัติ ก็บรรลุนิพพานสมบัติไม่ได้เช่นเดียวกัน และในการที่จะบรรลุนิพพานมนุษย์สมบัติสวรรค์สมบัติได้ ก็ต้องประกอบการบุญการกุศล จึงจะบรรลุได้ ถ้าประกอบการเป็นบาปเป็นการอกุศลต่างๆ ก็ต้องไปอบาย คือคติที่เป็นทุกข์ต่างๆ ไร้ความสุขความเจริญ

ขันธมาร กิเลสมาร

ตามที่แสดงมานี้ เรื่องมารจึงเป็นเรื่องที่เกี่ยวพันมาถึงกิเลสเป็นต้น ก็สมกับที่ได้มีตรัสแสดงไว้ถึงมาร ๕ คือขันธมาร กิเลสมาร อภิสังขารมาร มัจจุมาร เทวบุตรมาร และท่านก็แสดงอธิบายว่าขันธมาร มารคือขันธ ขันธก็คือขันธ ๕ อันได้แก่ขันธคือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ย่อลงก็

เป็นนามชั้นรูปชั้น หรือที่เรียกว่านามรูป กล่าวโดยย่อก็คือกายใจของทุกๆ คนนั่นเอง ได้ชื่อว่าเป็นมาร ที่แปลว่าผู้ทำให้ตาย หรือผู้ทำลาย

กิเลสมาร มารคือกิเลสที่แปลว่าเครื่องเศร้าหมองจิต อันได้แก่กิเลสกองราคะหรือโลภะ โทสะโมหะเป็นต้น บรรดาที่เป็นเครื่องเศร้าหมองจิตทั้งหมด ทั้งที่เป็นอย่างหยาบอย่างกลางอย่างละเอียด ได้ชื่อว่าเป็นมาร คือเป็นผู้ทำให้ตาย หรือทำลาย

อภิสังขารมาร มัจจุมาร

อภิสังขารมาร มารคืออภิสังขาร อันได้แก่ความปรุงแต่ง หมายถึงปรุงแต่งทางใจ คือเจตนาความจงใจต่างๆ จนถึงปรุงแต่งทางกายทางวาจาและทางใจ เป็นกายกรรม วาจากรรม มโนกรรม

มัจจุมาร มารคือมัจจุ อันได้แก่ความตาย ก็เป็นมารคือเป็นผู้ทำให้ตาย หรือผู้ทำลายชีวิต เทวบุตรมาร มารคือเทวบุตร โดยทั่วไปก็คือเทวดาที่เป็นมาร หรือเทพที่เป็นมารดังที่กล่าวมาข้างต้น

มารยอมเนื่องด้วยกิเลส

ในข้อนี้เมื่อจับพิจารณาดูแล้ว ก็จะเห็นว่าทุกๆ ข้อนั้นที่ชื่อว่าเป็นมาร ก็ยอมเนื่องด้วยกิเลส เนื่องด้วยโลภ อันเป็นชื่อของทุกข์ อันเป็นชื่อของกิเลสทุกข้อ ตั้งแต่ข้อที่ ๑ ชั้นมาร มารคือชั้น ชั้นคือชั้น ๕ หรือว่านามรูปนี้ ที่เป็นมารก็เมื่อยังเป็น อุปาทานชั้น ชั้นเป็นที่ยึดถือว่าตัวเราของเรา หรือ อุปาทานนามรูป นามรูปที่ยึดถือดั่งนั้น เมื่อเป็นอุปาทานชั้นจึงเป็นมารคือเป็นผู้ฆ่า ผู้ทำให้ตาย หรือผู้ทำลาย เพราะเหตุว่า ฆ่าหรือทำลายต่อมรรคผลนิพพาน ทำให้ปฏิบัติเพื่อบรรลุนิพพานสมบัติไม่ได้ ก็ได้แค่มนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ ต่อเมื่อละอุปาทานความยึดถือว่าตัวเราของเราในชั้นเสียได้ นั้นแหละจึงจะบรรลุนิพพานสมบัติได้ และเมื่อบรรลุนิพพานสมบัติแล้วตั้งพระพุทเจ้า และพระอรหันตสาวกทั้งหลาย ชั้นก็ไม่เป็นชั้นมารของพระองค์ แต่ว่าเป็นชั้นหรือเป็นนามรูปที่เป็นธรรมชาติธรรมดา

มาถึงกิเลสมารข้อ ๒ ก็เช่นเดียวกัน กิเลสนั้นยอมเป็นมารโดยตรง เมื่อยังละกิเลสไม่ได้ก็บรรลุ มรรคผลนิพพานไม่ได้ คือเมื่อยังติดอยู่ในกิเลส ยังยินดีพอใจอยู่ในกิเลส ก็บรรลุ มรรคผลนิพพานไม่ได้ ต่อเมื่อละกิเลสได้ กิเลสก็ไม่เป็นมารที่จะขัดขวางต่อการบรรลุ มรรคผลนิพพาน

อภิสังขารคือปรุงแต่งทางใจทางจิต เป็นเจตนา ตลอดจนถึงก่อกรรม เป็นการกระทำ กายกรรม วาจากรรม มโนกรรม ก็เช่นเดียวกัน กรรมที่ชั่วหรือว่าส่วนชั่วก็เป็นมารต่อส่วนดี แม้กรรมที่เป็นส่วนดีก็เป็นมารต่อส่วนที่เป็นอเนนุชะ คือที่เป็นกลางๆ ที่เป็นความสงบ แม้กรรมที่เป็นกลางๆ เป็นอเนนุชะ เช่นเป็นฌาน ถ้าติดอยู่ก็เป็นมารต่อปัญญา ที่จะให้ตรัสรู้ถึงมรรคผลนิพพาน และการที่ยังมีปรุงแต่งอยู่ก็เพราะว่ายังมีกิเลส เพราะฉะนั้นการปรุงแต่ง จึงหมายถึงว่ายังมีกิเลส จึงต้องปรุงแต่ง และเมื่อละกิเลสได้ ก็ละการปรุงแต่งได้ เพราะฉะนั้น ก็เป็นอันว่าไม่มีการปรุงแต่งที่เรียกเป็นมารต่อไป

มัจจุคือความตายก็เช่นเดียวกัน ที่คนเราทุกๆ คนรู้สึกถึงความตายเป็นผู้ทำลายชีวิต ก็เพราะว่ายังมีอุปาทานยึดถืออยู่ในชั้นในจิตใจ ว่าเป็นเราเป็นของเรา จึงรู้สึกถึงความตายนั่นเป็นตัวมารคือเป็นผู้ทำให้ตายโดยตรง เป็นผู้ฆ่าโดยตรง คือว่าฆ่าชีวิตหรือทำลายชีวิตนี้โดยตรง เพราะยังมีความยึดถืออยู่ในชีวิตว่าเป็นเราเป็นของเรา เพราะฉะนั้นจึงทำให้ทุกๆ คนซึ่งเป็นสามัญชนต้องกลัว

ตาย มรณะภัยคือความกลัวต่อความตายนั่นย่อมมีอยู่แก่จิตสามัญทั่วไป ก็เพราะยังมีความยึดถืออยู่ในชีวิตว่าเป็นเราเป็นของเราดังที่กล่าวมานั้น ฉะนั้นเมื่อละความยึดถือในชีวิตได้ ว่าเป็นเราเป็นของเราคือว่าละกิเลสได้ ละความยึดถือในชั้นนี้ได้ มัจจุคือความตายก็ไม่เป็นมารแต่ว่าเป็นธรรมดา เช่นเดียวกับความเกิดซึ่งเป็นธรรมดา ความแก่ซึ่งเป็นธรรมดา ความเจ็บไข้ซึ่งเป็นธรรมดา ความตายก็เป็นธรรมดาเช่นเดียวกัน

ความเกิด ความตาย

คนเราชอบความเกิดถือว่าเป็นมงคล แต่ว่าความตายถือว่าเป็นความสูญสิ้น และไม่ถือว่าเป็นมงคล แต่อันที่จริงนั้นเหมือนกัน ทั้งเกิดทั้งแก่ทั้งเจ็บทั้งตาย เป็นธรรมดาเหมือนกัน เพราะฉะนั้น ท่านผู้ที่สิ้นกิเลสแล้ว คือพระพุทธเจ้า และพระอรหันตสาวกทั้งหลาย ท่านไม่ยึดถือชั้น ไม่ยึดถือชีวิต เพราะฉะนั้น จึงไม่เป็นมารของท่าน แต่เป็นธรรมดา เช่นเดียวกับชีวิตที่ดำรงอยู่นี้ ก็เป็นธรรมดา เมื่อธาตุทั้งหลายยังประชุมกันอยู่ ชีวิตนี้ก็ยังดำรงอยู่ ก็เป็นธรรมดา เมื่อธาตุทั้งหลายแตกสลาย ชีวิตนี้ก็ดับ ก็เป็นธรรมดา เป็นของธรรมดาสามัญ ก็ไม่เป็นมารของท่าน

คราวนี้มาถึงเทวบุตรมาร มารคือเทวบุตร ก็มักอธิบายถึงเทพที่เป็นมารดังที่กล่าวมาโดยลำดับ แต่โดยที่ทุกๆ ข้อนั้น หรือแม้ที่เล่าถึงมารโดยเป็นเทพ ก็สัมพันธ์มาถึงกิเลส สัมพันธ์มาถึงโลก อันหมายถึงตัวทุกข์ และตัวกิเลสนี้เอง เพราะฉะนั้น สมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมหลวงวชิรญาณวงศ์ จึงได้ทรงอธิบายว่าหมายถึงรูปธรรมทั้งปวง จะเป็นรูปธรรมที่เป็นมนุษย์ก็ตาม เป็นสัตว์เดรัจฉานก็ตาม เป็นอะไรก็ตาม หรือเป็นวัตถุต่างๆ ก็ตาม เช่นเป็นรูปเป็นเสียงเป็นกลิ่นเป็นรสเป็นโผฏฐัพพะ ซึ่งเป็นที่ยึดถือ เป็นที่รักใคร่ปรารถนาพอใจ หรือแม้ไม่เป็นที่ปรารถนาพอใจ เป็นที่ตั้งของกิเลสกองโลกกอง โกรธกองหลง เหล่านี้ก็รวมเข้าในคำว่าเทวบุตรมารทั้งนั้น

กับทั้งได้ฟังกระแสรับสั่งของสมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเห็นว่าเทวบุตรมารนั้น ควรจะหมายถึงความที่อยากไปเกิดเป็นเทวบุตรเทพธิดา หรือความที่อยากไปเกิดเป็นเทวดาเป็นเทพ ก็เป็นตัวกิเลสด้วยกัน เมื่ออธิบายดังนี้ ย่อมจะมีความสัมพันธ์กันหมดทั้ง ๕ ข้อ ทั้ง ๔ ข้อข้างต้นนั้นก็หมายรวมเข้าไปในตัวกิเลส แม้ข้อ ๕ นี้เองก็ควร จะหมายรวม^๗

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) กล่าวว่า คำว่า “มาร” (the Evil One; the Tempter; the Destroyer) สิ่งที่มาบุคลลให้ตายจากคุณความดีหรือจากผลที่หมายอันประเสริฐ, สิ่งที่กำลังทำลายคุณความดี, ตัวการที่กำจัดหรือขัดขวางบุคคลมิให้บรรลุ ผลสำเร็จอันดีงาม

๑ . กิเลสมาร (the Mara of defilement) มารคือกิเลส, กิเลสเป็นมารเพราะเป็นตัวกำจัดและขัดขวางความดี ทำให้สัตว์ประสบความพินาศทั้งในปัจจุบันและอนาคต

^๗ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก วัดบวรนิเวศวิหารคัดจากเทปธรรม อบรมจิต ข้อความสมบูรณ์ อดิสร โพธิทองคำ บรรณาธิการ , (ออนไลน์), แหล่งข้อมูล : <http://www.dharma-gateway.com/monk/preach/somdej/sd-149.htm> (๒ ธันวาคม ๒๕๕๙)

๒ . ชันธมาร (the Mara of the aggregates)มารคือเบญจขันธ์, ขันธ์ ๕ เป็นมาร เพราะเป็นสภาพอันปัจเจกปรุงแต่ง มีความขัดแย้งกันเองอยู่ภายใน ไม่นั่นคงทนนาน เป็นภาระในการบริหาร ทั้งแปรรวนเสื่อมโทรมไปเพราะชราพยาธิเป็นต้น ล้วนรอนโอกาสมิให้บุคคลทำกิจหน้าที่ หรือ บำเพ็ญคุณความดีได้เต็มปรารถนา อย่างแรง อาจถึงกับพรากรโอกาสนั้นโดยสิ้นเชิง

๓ . อภิสังขารมาร (the Mara of Karma-formations)มารคืออภิสังขาร, อภิสังขารเป็นมาร เพราะเป็นตัวปรุงแต่งกรรม นำให้เกิดชาติ ชรา เป็นต้น ชัดขวางมิให้หลุดพ้นไปจากสังขารทุกข์

๔ . เทวปุตตมาร (the Mara as deity)มารคือเทพบุตร, เทพยิ่งใหญ่ระดับสูงสุดแห่งชั้น กามาวจรตนหนึ่งชื่อวามาร เพราะเป็นนิमितแห่งความขัดข้อง คอยขัดขวางเหนี่ยวรั้งบุคคลไว้ มิให้ล่วงพ้นจากแดนอำนาจครอบงำของตน โดยชักให้ห้วงพะวงในกามสุขไม่หาญ เสี่ยงละออกไปบำเพ็ญคุณความดียิ่งใหญ่ได้

๕ . มัจจุมาร (the Mara as death)มารคือความตาย, ความตายเป็นมาร เพราะเป็นตัวการตัดโอกาส ที่จะก้าวหน้าต่อไปในคุณความดีทั้งหลาย^๔

จากพรรณนาดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าท่านอธิบายมารตามที่ปรากฏในคัมภีร์และอธิบายทั้งในแง่ที่เป็นบุคลาธิษฐานและธรรมาธิษฐาน

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงนิพนธ์เกี่ยวกับมารไว้ตอนหนึ่งในพุทธประวัติว่า “หลังจากตรัสรู้แล้วพระพุทธเจ้าได้ประทับอยู่ใต้ร่มไม้พระมหาโพธิ์ (แต่เดิมคือไม้อัสสัตถะ)เป็นเวลา๗วันจากนั้นได้เสด็จไปประทับใต้ร่มไม้ไทรอันเป็นที่พักของคนเลี้ยงแพะ (อชปาลนิโครธ)เป็นเวลา๗วันในช่วงนี้ธิดามาร๓คนคือนาง ตัณหานางอรตินางราคะได้อาสาพระยามารผู้เป็นบิดาเข้าไปประโลมพระพุทธเจ้าด้วยอาการต่างๆแต่พระองค์มิได้ยอธิดามารจึงพ่ายแพ้ไป”

โดยพระองค์ทรงอธิบายตามแนว ธรรมาธิษฐานไว้ดังนี้ ตอน พระพุทธเจ้าประทับอยู่ใต้ร่มไม้ไทรอชปาลนิโครธนั้น มีพราหมณ์ผู้หนึ่งเข้าไปทูลถามว่า อะไรคือธรรมที่จะทำให้บุคคลเป็นพราหมณ์พระพุทธองค์ได้ตรัสตอบว่า ธรรมของพราหมณ์ในศาสนาของพระองค์ก็คือพรหมจรรย์ที่ปฏิบัติถึงที่สุด ทำให้จิตหลุดพ้นจากกิเลสทั้งหลาย มีตัณหา(ความทะยานอยาก) อรติ (ความไม่รัก) ราคะ(ความกำหนัดยินดี) เป็นอาทิ^๕

จากพรรณนาดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นว่า ท่านได้อธิบายมารในการวิเคราะห์ธรรมาธิษฐานเฉพาะกิเลสมาร โดยมองว่ามารทั้ง ๓ ว่าเป็นมารที่ผุดเกิดมาภายในจิตใจคือตัณหา อรติ และราคะ

มาร (Mara) มาจากภาษาบาลีว่า “มร” แปลว่า “ตาย” มารจึงแปลว่า “ผู้ให้ตาย” ในความหมายตามพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน จะหมายถึง เทวดาจำพวกหนึ่ง มีใจบาปหยาบช้าคอยกีดกันไม่ให้ทำบุญ, ยักษ์, ผู้ฆ่า, ผู้ทำลาย, ในพระพุทธศาสนาหมายถึง ผู้กีดกันบุญกุศล มี ๕ อย่าง

^๔ พระพรหมคุณาภรณ์ (ปอ.ปยุตฺโต) (ปัจจุบันดำรงสมณศักดิ์ชั้นหิรัญบัฏ พระพุทธโฆษาจารย์), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๗๓.

^๕ มงคล เดชนครินทร์, **พุทธประวัติภาษาธรรม**, (กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิต สำนักวิทยาศาสตร์ วารสารราชบัณฑิตยสถาน, ปีที่ ๓๗ ฉบับที่ ๒ เม.ย.-มิ.ย. ๒๕๕๕), หน้า ๒๘๖.

เรียกว่า “เบญจพิธมาร” คือ ชันธมาร กิเลสมาร อภิสังขารมาร มัจจุมาร และเทวบุตรมาร โดยปริยาย หมายถึงผู้ที่เป็นอุปสรรคขัดขวาง

ศัพท์ว่า **มาร** มาจาก**มร** ธาตุ แปลว่า ตาย มารแปลว่าผู้ให้ตาย หมายความว่าผู้ฆ่า คนเราไม่สามารถทำปฏิญญมิกัตถประโยชน์ก็เพราะมารจึงตั้งตัวไม่ได้ คนไม่สามารถปฏิบัติสัมปรายิกัตถประโยชน์ก็เพราะมาร จึงไม่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบต่อกัน คนไม่ได้ปฏิบัติในปรมัตถประโยชน์ก็เพราะมาร มารเป็นผู้คอยทำลายล้าง เป็นผู้ฆ่าคุณความดี ตามภูมิตามชั้น

ผู้วิจัย มีทรรศนะว่า มาร หมายถึงเครื่องกั้นความดี เราทุกคน ต้องเจออยู่แล้วทุกวันมีอยู่ในตัวเราเอง คือ โลภะโทสะโมหะ เป็นกิเลสมาร จะหลีกเลี่ยงได้ด้วยการอบรมเจริญสติปัญญาและการบำเพ็ญบารมี ๑๐ ในชีวิตประจำวัน โดยเฉพาะเมตตา ควรเจริญกับทุกคน ถ้าใครทำอะไรไม่ดีเราให้อภัยได้ไหมในขณะนั้น ถ้าให้อภัยไม่ได้ขณะนั้นก็เป็นกิเลสมารแล้ว

ในอรรถกถาสังยุตตนิกาย สคาถวรรค สารัตถปกาสินี ท่านกล่าวไว้ว่า “**มาโรปาปมา** ตีตตโนวิสัยอติกมิตุโปฏฺฐิปนเนสตเตมาเรตติ**มาโร**ปาเปนิยเขตติสยวาปาเปนิยตุโตติ**ปาปิมา**ฯอณฺญา นิปิสสกโณหธิปติวสวตฺตือนตโกณมฺจุปมตตพณฺธูติอาทีนิปิพฺพุนินามานิธิปนนามทวยเมวคหิตาฯ แปล ความว่า มารผู้มีบาป หมายความว่า ที่ชื่อว่ามาร เพราะทำเหล่าสัตว์ผู้ปฏิบัติเพื่อก้าวล่วงวิสัยของตนให้ตายฯ มารที่ชื่อว่าปาปิมาเพราะประกอบสัตว์ไว้ในบาป หรือประกอบตนเองอยู่ในบาป ฯ มารนั้นมีชื่ออื่นๆ บ้างมีหลายชื่อ เป็นต้นว่ากัณหา อธิปติ วสวัตติ อันตกะ นมฺจิ ปมัตตพณฺธู ดังนี้บ้าง^{๑๐}

จากข้อความดังกล่าวข้างต้น สามารถสรุปได้ว่า ท่านอธิบายมารไว้ ๒ ประการ คือ (๑) มารที่เป็นกิเลส เรียกว่ากิเลสมาร เพราะฆ่าสัตว์ทั้งหลายผู้ปฏิบัติเพื่อก้าวล่วงวิสัยแห่งตนให้ตาย และชื่อว่ามารผู้ลามก เพราะประกอบผู้อื่นไว้ในบาปด้วย และประกอบตนเองไว้ในบาปด้วย และอธิบายอีกว่า มารมีชื่ออื่นๆ เมื่อว่าโดยบุคคลาธิฐาน เช่น มารช็อกกัณหา มารช่อธิปติ มารช่อวสวัตติ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีนักวิชาการด้านพระพุทธศาสนา ได้นิยามความหมายของคำว่า “มาร” ในทรรศนะพระพุทธศาสนาไว้ดังนี้

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงพระนิพนธ์ไว้ในหนังสือ ธรรมวิจารณ์ ส่วนปรมัตถปฏิบัติ และส่วนสังสารวัฏ (หลักสูตรนักธรรม และธรรมศึกษาชั้นเอก) ว่า^{๑๑} “กิเลสกาม คือ เจตสิกอันเศร้าหมอง ชักให้ใคร่ ให้รัก ให้อยากได้ กล่าวคือต้นหาความทะยานอยาก, ราคะ ความกำหนัด, อรติ ความซึ่งเคียดเป็นอาทิ จัดว่าเป็น**มาร**” เพราะเป็นโทษล้างผลาญคุณความดีและทำให้เสียคน

^{๑๐} ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๒๓๐, สารัตถปกาสินี

^{๑๑} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ธรรมวิจารณ์ ส่วนปรมัตถปฏิบัติและส่วนสังสารวัฏ (หลักสูตรนักธรรมและธรรมศึกษาชั้นเอก), พิมพ์ครั้งที่ ๑๙, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐), หน้า ๖.

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ได้ให้ความหมายไว้ว่า^{๑๒} คำว่า “มาร” คือ ผู้ที่ทำให้ตาย มีอยู่สองความหมายคือภาษาคนกับภาษาธรรม ถ้าภาษาคนก็ทำคนให้ตายโดยร่างกาย แต่ภาษาธรรมก็ทำคนให้ตายโดยจิตใจ ทั้งสองต่างกันอย่างนี้ ตายโดยจิตใจมันตายได้โดยที่ร่างกายยังไม่ต้องตาย, ตายโดยร่างกาย แต่จิตใจมันไม่ตาย คือมันไม่ได้เสียหายอย่างไร อย่างนี้ก็มีได้ ฉะนั้นตายโดยร่างกายมันก็ไม่ค่อยจะมีความหมายอะไรมารผู้ทำให้ตายนั่นก็ผู้ทำความดีให้ตายหรือว่าทำมนุษย์โดยทางจิตใจให้มันตาย มีการแบ่งมารนี้ออกเป็น ๕ ชนิด(๑) กิเลสสารกิเลสนั้นเป็นมาร (๒) ชันธมาร ชันธคือร่างกายนี้เป็นมาร เพราะมันไม่ค่อยจะได้อย่างใจ มันเป็นอุปสรรค (๓) มัจจุมาร ความตายเป็นมาร ถ้าความตายมาถึงมันก็เลิกกัน ไม่ได้ทำความดี (๔) เทวปุตตมาร พวกเทวบุตรเป็นมาร เทวดาเป็นมาร (๕) อภิสังขารมาร มารคือกรรมที่ปรุงแต่ง หรือการปรุงแต่งที่มันเป็นไปเสียอีกทางหนึ่ง ไม่เป็นไปตามที่เราต้องการ

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) ได้ให้ความหมายไว้ว่า^{๑๓} คำว่ามารคือผู้ทำให้ตาย, ผู้ฆ่า หมายถึง ผู้ขัดขวางมิให้มีโอกาสทำความดีได้โดยสะดวก , ผู้กำจัดความดีที่มีอยู่ในตัวบุคคลออกไป มี ๕ ประเภท คือ(๑) ชันธมาร มารคือร่างกายเพราะหิวกระหาย เจ็บป่วยต้องดูแลรักษาตลอดเวลา (๒) กิเลสสารมารคือกิเลส เพราะครอบงำ ทำให้เดือดร้อนวุ่นวายอยู่ตลอดเวลา (๓) อภิสังขารมาร มารคืออกุศลกรรม เพราะคอยให้ผลกำจัดขัดขวางทำให้ตกต่ำลงเรื่อยๆ (๔) มัจจุมาร มารคือความตายเพราะกำจัดชีวิตให้หมดโอกาสทำความดีต่อไปเด็ดขาด (๕) เทวปุตตมารคือเทวบุตร หมายถึงเทวบุตรที่มุ่งทำลายล้าง คอยขัดขวางมิให้ทำความดี เช่น มารที่ผจญพระพุทธเจ้าวันตรัสรู้

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ประยุตโต) ได้ให้ความหมายไว้ว่า^{๑๔} คำว่า “มาร” เป็นสิ่งที่ฆ่าบุคคลให้ตายจากคุณความดี หรือจากผลที่หมายอันประเสริฐ, สิ่งทีล้างผลาญคุณความดี, ตัวการที่กำจัดหรือขัดขวางบุคคลมิให้บรรลุผลสำเร็จอันดีงาม”

พระมหาศรีกณตสิริ ได้อธิบายความหมายไว้ว่า^{๑๕} คำว่า “มาร” หมายถึงสิ่งที่ฆ่าบุคคลให้ตายจากความดี หรืออุปสรรคที่ขัดขวางมิให้บรรลุความดี มี ๕ ประเภทคือ(๑) กิเลสสาร หมายถึงกิเลสทั้ง ๓ ตระกูลใหญ่ๆ ได้แก่ราคะ โทสะโมหะ ล้วนทำให้เป็นบาป ความดีมีเมตตาเป็นต้นหายไปหมดสิ้น (๒) ชันธมาร ได้แก่ รูปเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณเป็นสภาพปรุงแต่ง ถูกปัจจัยต่างๆ บีบ

^{๑๒}พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ), หัวใจธรรมศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๕), หน้า ๕๙-๖๐.

^{๑๓}พระธรรมกิตติวงศ์ , พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ “คำวัด” , พิมพ์ครั้งที่ ๓ , (กรุงเทพมหานคร :สถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๑), หน้า ๗๘๐.

^{๑๔}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ประยุตโต) , พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม , พิมพ์ครั้งที่ ๘ , (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๒๐๔.

^{๑๕}พระมหาศรีกณตสิริ , คู่มือปฏิบัติธรรม (ฉบับพกพา) , (กรุงเทพมหานคร : เอร่าวันการพิมพ์ , ๒๕๓๖), หน้า ๑๔.

คันเปียดเบียน (๓) อภิสังขารมาร หมายถึง การปรุงแต่งกรรมให้เกิดเป็นชาติเป็นต้น (๔) เทวบุตรมาร คือ เทพบุตรผู้ชั่วร้าย (เทพสุร) คอยมุ่งร้ายขัดขวาง (๕) มัจจุมาร คือ ความตาย เพราะตัดโอกาสทำดี

ว. วชิรเมธี ได้อธิบายความหมายของ “มาร” ว่า สิ่งที่มาบุคลลให้ตายจากความดีงาม หรือปัจจัยที่คอยขัดขวางมิให้บุคคลประสบความสำเร็จก้าวหน้าคือ (๑) มารคือกิเลส ได้แก่ ความโลภ ความโกรธ ความหลงเป็นต้น ที่คอยชักจูงใจคนให้หลงผิด คิด พุด ทำแต่กรรมที่ชั่ว (๒) มารคือร่างกาย ได้แก่ ความเจ็บป่วย ความทิว ความกระหาย ความชราภาพ ความทรุดโทรมของอวัยวะน้อยใหญ่ กล่าวโดยย่อคือความทุกข์ที่เกิดขึ้นจากร่างกาย หรือมีร่างกายเป็นศูนย์กลางทั้งหมด (๓) มารคือ เจตนา ที่ปรุงแต่งจิตให้กระทำการอันเป็นบุญหรือบาป จนเป็นเหตุให้ต้องเวียนว่ายตายเกิดใน สังสารวัฏอย่างยาวนาน (๔) มารคือเทพบุตร โดยทั่วไปหมายถึงพญามารชื่อวสวัตดี ซึ่งเป็นเทพเจ้า แห่งสวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตดี พญามารตนนี้คอยทำหน้าที่ขัดขวางคนไม่ให้ทำคุณงามความดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนที่ตั้งใจจะทำความดี โดยการบำเพ็ญจิตภาวนาเพื่อแสวงหาบรรพคุณนิพพาน พญามารตนนี้จะคอยขัดขวางทุกวิถีทางอย่างเป็นพิเศษ (๕) มารคือความตาย ความตายที่ท่านจัดเป็น มาร เพราะเป็นตัวตัดโอกาสทุกอย่างที่คนนั้นๆ จะพึง ยอมรับหรือกำลังเป็นอยู่ เมื่อความตายมาปรากฏ ณ แห่งชีวิตก็ปิดลง คนหรือสัตว์จึงหมดโอกาสทำความดีด้วยประการทั้งปวง^{๑๖}

ส. มหาปัญญาภิกขุ ได้อธิบายมาร ๕ ไว้ดังนี้ “ธรรม(อารมณ์)ที่เป็นตัวขัดขวางการปฏิบัติ นอกจากนิรณแล้วจะพบอีก ๕ กลุ่ม ที่เป็นตัวขัดขวางความสำเร็จก้าวหน้า เป็นอารมณ์ที่ละเอียดอีก ชั้นหนึ่ง อารมณ์เหล่านี้ เรียก มาร ๕ ได้แก่ ขันธมาร มารคือขันธห้าได้แก่รูป เวทนาสัญญา สังขาร วิญญาณ บางคนมักเข้าใจว่า เป็นตัวเป็นตน เป็นที่ตั้งแห่งความสุข บำรุงรักษายิ่งๆขึ้นไป จนเป็นเหตุ ให้การปฏิบัติย่อหย่อน หยุดความเพียร รวมถึงความเจ็บป่วยด้วย กิเลสสารหมายถึง ความเศร้าหมอง ในจิตหากปรุงแต่งมาก ๆ อกุศลธรรมครอบงำจิตนานๆ อารมณ์ปฏิบัติขาดความต่อเนื่อง ถึงกับต้อง ท้อแท้หยุดหรือเลิกราไปในที่สุด เทวบุตรมาร หมายถึง ความคิดดีความหวังดีต่อญาติมิตรสังคม หรือ มาในรูปแบบสมมติเทพหมายถึง เจ้าหน้าที่ผู้บริหารบ้านเมืองทำให้เราออกจากความคิดนั้นไม่ได้ อภิสังขารมาร ความคิดปรุงแต่งอย่างยิ่ง ช่วงนี้เกิดปัญญาความรู้ ความเข้าใจในธรรม ที่ไม่รู้วามัน หลั่งไหลมาจากไหน ทำให้หลงเข้าใจผิดคิดว่าตนเองได้บรรลุธรรมขั้นใดขั้นหนึ่งแล้ว ซึ่งเป็นเหตุให้ไม่ ก้าวหน้าในวิปัสสนาญาณต่อไป มัจจุมาร คือความตาย ทุกชีวิตล้วนต้องเผชิญกับความตายด้วยกัน ทั้งนั้น การทำวิปัสสนาคือการเรียนรู้ชีวิตทั้งระบบความตายจึงไม่มีผลต่อจิตและความรู้สึก สามารถ เดินเข้าไปในความตาย เสมือนหนึ่งไม่มีอะไรเกิดหรือตาย ความกลัวไม่มีในจิต ดูตัวเองตายได้เหมือน นิ่งดูผู้อื่นตาย^{๑๗}

^{๑๖} ว.วชิรเมธี, **ธรรมะน้ำเอก**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๐), หน้า ๑๒๔-๑๒๕.

^{๑๗} ส.มหาปัญญาภิกขุ, **การรู้ธรรมแบบรู้แจ้ง**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไยใหม่ , ๒๕๕๐), หน้า ๕๔-๕๖.

เจียรนันท ได้อธิบายเกี่ยวกับเรื่องมารไว้ว่า พระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงประกาศ “พระสัทธรรม” อันนำสรรพสัตว์ข้ามฝ่า “ห้วงมหรณพแห่งทุกข์” สู่ฟากฝั่ง “พระนิพพาน” นั้น ถือเป็น “บุคคลแรก” ที่ทรงตระหนักถึงภัยคุกคามของ “เหล่ามาร” ที่มีต่อมวลมนุษย์ และตรัสถึง “มาร” อันหมายถึง “อุปสรรค” ที่คอยขัดขวางความก้าวหน้า ในการอบรมเจริญปัญญา พัฒนาจิตวิญญาณเอาไว้หลากหลายแง่มุม ทั้งมารที่เป็น “บุคคล” และมารที่เป็น “สภาวะธรรม” มนุษย์ส่วนใหญ่แทบไม่ตระหนักเลยว่า มารคืออะไร น่ากลัวเพียงใด อะไรคือเส้นทางสู่ความเป็นมาร คนประเภทไหนบ้างที่มีโอกาสเกิดเป็นมาร ฯลฯ คำถามเหล่านี้พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงให้คำตอบไว้ โดยในเบื้องต้นพระองค์จำแนก “มาร” ออกเป็น ๕ ประเภท อันได้แก่ (๑) เทวบุตรมาร (๒) ชันธมาร (๓) กิเลสมาร (๔) อภิสังขารมาร (๕) มัจจุมารในบรรดามารทั้ง ๕ ประเภทนี้ “เทวบุตรมาร” หมายเอามารในรูปของ “บุคคล” ที่มีตัวตนอยู่จริงในสังสารวัฏ ส่วนมารอีกสี่ประเภทที่เหลือหมายเอามารที่เป็น “สภาวะธรรม” ซึ่งเป็นองค์ประกอบส่วนหนึ่งของชีวิตมนุษย์^{๑๘}

เพียร ปิ่นทอง เรียบเรียงไว้ว่า “คำว่า ‘มาร’ ได้แก่ ภาพที่ทำลาย ล้างผลาญคุณงามความดีและทำให้เสียคน ” ปัญจขันธจัดเป็นมาร เพราะบางทีความลำบากให้จนถึงฆ่าตัวตายก็มี กิเลสจัดเป็นมาร เพราะตกอยู่ในอำนาจแล้วมักผูกมัดไว้บ้าง ทำให้เสียคนบ้าง อภิสังขารคือ อุกุศลกรรมเป็นมาร เพราะทำให้เป็นผู้ทรพลงจู่จัดเป็นมาร เพราะตัดชีวิตเสีย เทวบุตรผู้มั่งร่ำรวยเป็นมาร เพราะเป็นบุคลาธิษฐานแห่งสภาวะอันทำลายล้าง^{๑๙}

๒.๒ ลักษณะของมารในพระพุทธศาสนาเถรวาท

คำว่า มาร มี ๒ นัยยะ ว่าโดย บุคลาธิษฐาน และธรรมาธิษฐาน มาร มีความหมายในทางเป็นโทษล้างผลาญคุณความดีของคนและทำคนให้เสียหาย

มาร หมายถึง สิ่งที่ทำให้บุคคลให้ตายจากความดี หรือจากผลที่หมายอันประเสริฐ , ตัวการที่กำจัดหรือขัดขวางไม่ให้บรรลุความดี มี ๕ อย่าง คือ

๑. กิเลสมาร มารคือ กิเลส
๒. ชันธมาร มารคือ เบญจขันธ
๓. อภิสังขารมาร มารคือ อภิสังขารที่ปรุงแต่งกรรม
๔. เทวบุตรมาร มารคือ เทพบุตร
๕. มัจจุมาร มารคือ ความตาย

^{๑๘}เจียรนันท, **มารมีจริง ทำดีแค่ไหน หากผลใจก็เป็นมาร** , (นนทบุรี : พิมพ์ดีการพิมพ์ , ๒๕๕๑), หน้า ๘-๙.

^{๑๙}เพียร ปิ่นทอง, **ประมวลความรู้นักธรรมโท และธรรมศึกษาโท** , (พระนคร : วัฒนาพานิช , ๒๕๓๔), หน้า ๔๒.

ว่าโดยบุคคลาธิฐาน ได้แก่ เทวบุตรตมาร ในข้อที่ ๔ คือ พญามารที่มีเรื่องราวปรากฏบ่อยๆ ในคัมภีร์ ที่คอยมาแทรกแซงเหตุการณ์ต่างๆ ในพุทธประวัติ เช่น ยกพลเสนามาผจญพระมหาบุรุษในวันที่จะตรัสรู้ พระองค์ชนะพญามารได้ด้วยทรงนึกถึงบารมี ๑๐ คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิฐาน เมตตา อุเบกขา

หรือในกาลที่พระองค์ต้องปลงอายุสังขาร ก็ด้วยเหตุที่พญามารมาทูลขอทวงสัญญาให้พระพุทธรูปทรงปริณิพพาน หลังจากที่พระพุทธรูปศาสนาตั้งมั่นได้แล้ว เป็นต้น

มารในกรณีเช่นนี้ บางทีท่านอธิบายออกชื่อว่าเป็นวสวัตติมาร ซึ่งครองแดนหนึ่งในสวรรค์ชั้นสูงสุด แห่งระดับกามาวจร (จิตในระดับกามาวจรภูมิ) คือ พรนิมิตวสวัตติ เป็นผู้คอยขัดขวางเหนี่ยวรั้งบุคคลไว้ มิให้ล่วงพ้นจากแดนกามซึ่งอยู่ในอำนาจครอบงำของตน

ส่วนความหมายของ มาร ในอีก ๔ ข้อ เป็นการกล่าวโดย ธรรมาธิฐาน เป็นตัวการขัดขวางการมีชีวิต ขัดขวางการปฏิบัติเพื่อบรรลุธรรม...ได้แก่ความเห็นผิดเป็นชอบของตนเอง ที่คอยปรุงแต่งการกระทำเป็นดีบ้าง ชั่วบ้างให้ต้อง เกิด แก่ ตาย อย่างไม่มีที่สิ้นสุด ความเกิด แก่ ตาย จากการถูกปรุงแต่ง เป็นพญามารที่รบกวนการมีชีวิตโดยตรง พญามารนี้มีอยู่ทั้ง ๓ ภพ ใน ๓๑ ภูมิ ต่อเมื่อบรรลุอรหัตผลแล้ว พญามารจึงไม่อาจตามหาพบชีวิตได้อีก

ดังนั้นคำว่า “มาร” ในทรรศนะพระพุทธรูปศาสนาสามารถจำแนกออกเป็น ๒ ลักษณะคือ

๑. มารในฐานะที่เป็นบุคคลาธิฐาน

๒. มารในฐานะที่เป็นธรรมาธิฐาน

๑) นัยที่เป็นบุคคลาธิฐาน คือเชิงรูปธรรม ได้แก่ การที่พระองค์เอาชนะเทวบุตรมารที่มาคอยขัดขวางไม่ให้พระองค์เอาชนะกิเลสหลุดพ้นไปจากทุกขในกามสุขคติภูมิทั้ง ๗ คือ โลกมนุษย์ ๑ และสวรรค์ ๖ ชั้นอีกต่อไป

๒) นัยที่เป็นธรรมาธิฐาน คือเชิงนามธรรม ได้แก่ การที่พระองค์มีใจหนักแน่นเปรียบด้วยพระธรรมที่อ้างมาเป็นพยาน นึกถึงบารมี คือคุณความดีที่บำเพ็ญมานานแสนนาน ไม่หวนคิดถึงกามสุขที่เคยได้สัมผัสมาต่างๆ ทรงมุ่งมั่นตัดกิเลสเครื่องเศร้าหมองแห่งจิต จนสามารถเอาชนะมารที่สำคัญคือกิเลสที่มารบงกชจิตใจของพระองค์ได้อย่างหมดจนบริสุทธ์

เมื่อผจญจนเอาชนะกิเลสได้อย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาดแล้ว ก็เป็นอันว่า พระองค์ผจญชนะมารที่เหลืออีก ๔ ได้อย่างสงบบราบคาบ จึงเป็นเหตุให้ได้รับสมญานามว่า มารชิโน พระผู้ชนะมาร

เมื่อยกมารทั้ง ๕ ประการมาเป็นที่ตั้งสามารถวิเคราะห์และสรุปลงในลักษณะของมาร ๒ ประการ ได้ว่า

๑. มารโดยบุคคลาธิฐาน ได้แก่ เทวบุตรตมาร เช่น เทวบุตร วสวัตติ และธิดาของมารทั้ง ๓ คือ นางราคา นางตันทา นางอรดี

๒. มารโดยธรรมาธิฐาน ได้แก่ กิเลสมาร ชนธมาร อภิสังขารมาร และมัจจุมาร เหตุผลที่จัดมาร ทั้ง ๔ เหล่านี้ลงในธรรมาธิฐาน ก็เพราะเป็นมารที่ปรากฏอยู่ภายในมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย

เป็นธรรมภายใน (พาหิรธรรม) โดยแยกออกเป็น ๒ ประการอีก คือ กลุ่มมารที่เป็นนามธรรม และ กลุ่มมารที่เป็นรูปธรรม กล่าวคือ มารที่เป็นนามธรรม (คือกิเลสมาร อภิสังขารมาร มัจจุมาร เวทนา ชันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ และวิญญูณขันธ) ส่วนมารที่เป็นรูปธรรมมีเพียงอย่างเดียวคือ ชันธมาร ที่เป็นรูปขันธเท่านั้น

๒.๓ ประเภทของมารในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ในวันที่พระพุทธเจ้า ก่อนที่พระองค์จะทรงตรัสรู้นั้น ได้ประทับนั่งบนบัลลังก์หญ้าคาที่ โสตถิยะพราหมณ์ถวายใต้ต้นมหาโพธิ์นั้นพระองค์ได้ทรงตั้งปณิธานแน่วแน่ว่า “แม้เลือดเนื้อในสรีระ ทั้งสิ้นจะเหือดแห้งไปเหลือแต่เอ็นกระดูกเท่านั้นก็ตามที่เราจะไม่บรรลुสัม มาสัมโพธิญาณก็จะไม่ลุกขึ้น จากที่นั่งนี้ ” ดังนั้นต่อนั้นจึงได้ประทับนั่งและทรงเริ่มบำเพ็ญเพียรทางจิตขณะนั้นเป็นเวลาพระ อาทิตยตกดิน จอม พญามารที่ชื่อว่า วิสสวัตติที่คอยขัดขวางการทำความดีของพระองค์ตลอดมาเมื่อ ทราบว่าพระดำริปณิธานอันแน่วแน่ของพระองค์เช่นนั้น ก็เกิดหวั่นเกรงว่า หากปล่อยให้บรรลุ ความสำเร็จตามปณิธานแล้ว พระองค์ก็จะพ้นอำนาจของตนไป จึงได้ระดมพลเสนามารทั้งหลายมา ผจญเพื่อขับไล่ด้วยวิธีที่น่ากลัวต่างๆ เช่น บันดาลให้พายุพัดรุนแรง บันดาลฝนให้ตกหนัก บันดาลให้ ปรากฏเป็นอาวุธต่างระดมยิงเข้าไปเพื่อให้ตกต้องพระองค์แต่ว่าพระองค์ได้ทรงระลึกถึงความดีที่ได้ ทรงบำเพ็ญมา ที่เรียกว่า พระบารมี๑๐ ประการ จึงทรงมีพระทัยมั่นคงไม่หวาดกลัวต่ออำนาจมาร ที่มาแสดงด้วยประการต่างๆ นั้นและยิ่งกว่านั้น กลับกลายเป็นเครื่องสักการบูชาพระองค์ไปหมดสิ้น พญามารได้แสดงทูลวาทให้พระองค์ลุกหนีออกไปเสีย โดยแสดงว่าบัลลังก์ที่ประทับนั้นเป็นของพญา มารเอง เพราะพญามารก็ได้บำเพ็ญบารมีต่างๆ มากมายโดยอ้างเสนามารทั้งหลายเป็นพยาน เสนา มารเหล่านั้นก็ร้องกึกก้องสนับสนุนเป็นเสียงเดียวกันในเวลานั้นพระโพธิสัตว์ไม่มีเสนาหรือใครอื่นที่จะ อ้างมาเป็นพยาน จึงได้ทรงเหยียดพระหัตถ์เบื้องขวาชี้ลงไปแม่พระธรณีเป็นพยานเพรา ะจะได้ทรง บำเพ็ญทานต่างๆ เป็นอันมากและในการให้ทานทุกครั้งก็ได้ทรงหลังทักษิณทก(หยาดน้ำ)ลงบนที่ แผ่นดินซึ่งโดย บุคลาธิษฐานก็เหมือนดังตนลงไปบนมวยผมของแม่พระธรณีเพราะฉะนั้นแม่พระธรณี จึงเท่ากับเป็นพยานในการทรงบริจาคทาน จึงได้ปรากฏเป็นนางธรณีบีบมวยผม ซึ่งชุ่มด้วยน้ำหลัง ออกมามากมายกลายเป็นทะเลหลวง ท่วมพญามารและเสนาทิ้งหลาย ช้างคีรีเมขลาซึ่งพญามาร บัญชาการอยู่นั้นก็พุบเท้าหน้าทั้งสองลงเป็นการถวายนมัสการพระพุทธองค์พญามารพร้อมทั้งเสนา มารจึงแตกพ่ายถูกน้ำพัดพาไปหมดสิ้นจึงเป็นอันได้ทรงชนะมารก่อนพระอาทิตย์อัสดง และก็พอดีเป็น เวลาพบค่า จึงได้เริ่มบำเพ็ญความเพียรต่อไปและก็ได้บรรลุญาณทั้ง ๓ ตามลำดับคือ

ในปฐมยาม ทรงบรรลุปุพเพนิวาสานุสสติญาณ คือ ความหยั่งรู้ในชาติภพก่อนๆ กล่าวคือ ทรงระลึกชาติได้ ในมัชฌิมยาม ทรงบรรลุลุคตูปาตญาณ รู้จักกำหนดจุดและเกิดในปัจจุบันยาม ได้ทรง บรรลุอาสวักขยญาณ คือ ญาณเป็นเหตุทำอาสวะให้หมดสิ้นไป ^{๒๐} โดยได้ตรัสรู้ อริยสัจ ๔ เมื่อได้ตรัสรู้ แล้ว ก็ยังประทับเสวยวิมุตติสุขที่โคนต้นมหาโพธิ์นั้นเป็นเวลา ๗ วันและสถานที่อื่นๆ อีก แห่งละ ๗ วัน และโดยเฉพาะเมื่อประทับเสวยวิมุตติสุขที่โคนต้นไม้ชบาลนิโครธ ดังมีบันทึกในพระวินัยปิฎก

^{๒๐}วิ.มทา. (ไทย) ๑/๑๒/๖-๘.

มหาวรรค มารกถาว่า “ ครั้งนั้น มารผู้มีบาปได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ครั้นถึงแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเป็นคาถาความว่า

“ท่านได้ถูกบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ทั้งที่เป็นของมนุษย์คล้องไว้แล้ว ^{๒๑}ท่านได้ถูกผูกด้วยเครื่องพันธนาการมากมายแน่วท่านสมณะ ท่านไม่พ้นจากเราได้”

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า “เราได้พ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ทั้งที่เป็นของมนุษย์ เราได้พ้นแล้วจากเครื่องพันธนาการมากมายแน่วมารผู้กระทำซึ่งที่สุด เราได้กำจัดท่านเสียแล้ว”

มารกราบทูลว่า“บ่วง นี่เที่ยวไปในอากาศ มีในใจ สัจจะไปอยู่เร้าจกคล้องท่านด้วยบ่วงนั้นแน่วสมณะ ท่านไม่พ้นจากเราได้”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “เราปราศจากความพอใจในอารมณ์เหล่านี้คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ซึ่งเป็นที่รื่นรมย์ใจแน่วมารผู้กระทำซึ่งที่สุด เราได้กำจัดท่านเสียแล้ว ”^{๒๒}ขณะนั้น มารผู้มีบาปทราบบว่า “พระผู้มีพระภาคทรงรู้จักเรา พระสุคตทรงรู้จักเรา ” มีทุกข์ เสียใจ ได้หายไป ณ ที่นั้น ”^{๒๓}ดังมีเรื่องเล่าว่า พญามารมีความเศร้าโศกเสียใจที่ไม่สามารถเอาชนะพระพุทธเจ้าได้จึงนั่งเป็นทุกข์อยู่ติดามารทั้ง ๓นางคือ นางตัณหา นางราคะ และนางอรติจึงได้มาอาสาที่จะนำพระพุทธเจ้ามาอยู่ในอำนาจให้ได้แล้วก็เข้าไปที่โคนต้นอชปาลนิโครธที่ประทับ ทั้ง ๓ นาง โดยแสดงเป็นสตรีเพศอยู่ในวัยต่างๆโดยคิดว่าบุรุษเพศย่อมชอบ ย่อมมีรสนิยมในสตรีเพศต่างวัยกัน จึงได้มาแสดงเป็นสตรีเพศวัยรุ่น บ้าง วัยกลางคนบ้าง เป็นวัยแม่ลูกอ่อนบ้าง หมายถึงจะให้พระองค์พอพระทัย แต่พระพุทธองค์ก็ได้ทรงแสดงพระวาจาประกาศความเป็นผู้สิ้นกิเลส ไม่ข้องแวะด้วยตัณหา ราคะและอรตี ทั้งมวลไม่ทรงสนพระทัยแม้แต่น้อยติดามารทั้ง ๓ ก็พ่ายแพ้ไปอีก จึงเป็นอันพระองค์ทรงชนะมารโดยเด็ดขาด

ประเภทของ มาร มี ๕ ประเภท

คำว่า “มาร” ในพระพุทธศาสนาเถรวาทหมายถึง สิ่งที่มาบุคลลให้ตายจากคุณความดีสิ่ง ที่ล้างผลาญคุณความดีหรือเป็นผู้กำจัด ขัดขวางบุคลลมิให้บรรลุผลสำเร็จอันดีงาม ประกอบด้วย มาร ๕ ประการ คือ กิเลสมาร ขันธมาร อภิสังขารมาร เทวปุตตมาร และมัจจุมาร^{๒๓}

๑. กิเลสมาร หมายถึง การที่ยั่วให้เกิดในกามคุณ ได้แก่ รูป (รูปารมณ) รส (รสารมณ) กลิ่น (คันธารมณ) เสียง (สัททารมณ) และสัมผัส (โผฏฐัพพารมณ) ซึ่งมีได้ทั้งด้านที่จิตใจไปคิดในกามคุณ และการตกแต่งวัตถุเนื้อหนังให้สวยงามจนเกิดความหลงติดใจ

อธิบายได้ว่า กิเลสมาร มารคือกิเลส คือ โลภ โกรธ หลง ตัวกิเลส พระพุทธเจ้าแสดงไว้เป็น ๓ โลภะโทสะ โมหะ โดยโลภะ กับราคะ คือ ตัวเดียวกัน แปลว่า ความโลภ ความโกรธ ความหลง

^{๒๑} บ่วงทิพย์ บ่วงมนุษย์ คือ บ่วงกิเลสที่เป็นทิพพิกามคุณ และกามคุณของมนุษย์อ้างใน สารตถ.ฎีกา. (บาลี) ๓/๓๓/๒๔๔.

^{๒๒} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๕๑/๑๓๕.

^{๒๓} วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๒๗๐, เถร.อ. (บาลี) ๒/๒๔, ๓๘๓, ๔๑๑, วิ.ฎีกา.(บาลี) ๑/๔๘๑, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรม ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๗๓.

ความกำหนัด ความยินดี ความอยากได้ของคนอื่น แล้วพยายามคิดที่จะลักขโมย หรือเบียดเบียน โลกะหรือราคะเป็นตัวเดียวกัน โทสะ คือ ความโกรธ ความเบียดเบียน ความคิดทำลาย และโมหะ ก็คือความหลง ความไม่รู้จริง ซึ่งเป็นกิเลสละเอียด นี่ก็คือกิเลสमार มารคือ กิเลส เพราะฉะนั้นในขณะที่พระพุทธเจ้ากำลังจะตรัสรู้ บางคนก็ตีความว่าขณะนั้นพญามารยกทัพมา โดยมารตัวนี้คือ กิเลสमार คือ โลก โกรธ หลง ที่อยู่ในใจพระองค์ไม่ได้รับกับใคร ก็รบกับกิเลสในใจของพระองค์ ทางจิตวิทยา บอกว่าแรงจูงใจใฝ่สูงมันต่อสู้กับแรงจูงใจใฝ่ต่ำ ในทฤษฎีของ ซิกส์มันด์ فروยด์คือ ID หรือแรงขับเคลื่อนทางสัญชาตญาณ(Instinct Drive) ซึ่งเป็นเรื่องของร่างกาย แต่ตัว Super ego ก็คือ มโนธรรมความดีมันจะต่อสู้กัน โดยใช้จิตใ จของเราเป็นสนามประลองกำลัง ตัวกิเลสคือ แรงจูงใจใฝ่ต่ำนั้นเองที่เข้ามาเหมือนพระพุทธเจ้ารบกับพญามาร ซึ่งอธิบายได้ว่าเป็นเรื่องของกิเลสที่อยู่ในใจที่

พระพุทธเจ้าท่านต่อสู้ จนกระทั่งทำลายสิ่งเหล่านี้ไปได้หมด นี่คือเรื่องของกิเลสमार หรือ มารคือกิเลสที่คอยขัดขวางทำให้ไม่สามารถที่จะบรรลุความดีได้ เปรียบกับเวลาเล่นไฟ เล่นได้สามวัน สามคืน แต่ปฏิบัติสมาธิครึ่งชั่วโมงทำไม่ได้ นี่คือสิ่งที่เรียกว่า กิเลสमार ดูสิ่งที่สนุกสนานก็ชอบ แต่พอจะไหว้พระ กับทำไม่ได้ ตัวกิเลสเปรียบได้เหมือนปลาวายตามน้ำ มันไม่เหนียว แต่การที่เราจะมาตัดกิเลสมันทวนกระแสเหมือนปลาวายน้ำทวนกระแสน้ำเหนียวและลำบาก นี่คือธรรมชาติของมนุษย์ ถ้าเราเข้าใจ เราก็จะไม่สงสัยอะไร และจะไม่มีข้ออ้างว่าไม่ว่างสำหรับการทำบุญทำกุศล

๒. ขันธมาร หมายถึง หมายถึง มารคือขันธ๕ เป็นความหลงในสภาพที่ปัจจัยปรุงแต่งขึ้น เช่น หลงตนเอง หรือการไปทำศีลกรรมตกแต่งร่างกายตนเอง ทำให้ตัดโอกาสมิให้บุคคลทำกิจหน้าที่บำเพ็ญคุณความดีได้เต็มปรารภณา หรืออาจพลาดโอกาสนั้นโดยสิ้นเชิง

ขันธะแปลว่ากอง มารคือร่างกาย คือ ขันธ๕ รูปขันธ เวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ วิญญาณขันธ ที่เรียกว่าเป็นมาร เพราะมันเป็นตัวขัดขวางทำให้เราไม่สามารถที่จะบรรลุความดี คือ นิพพานได้ เพราะตราบใดที่คุณมีร่างกายอยู่ ตราบนั้นก็แสดงว่า คุณยังมีการเวียนว่ายตายเกิดอยู่ เมื่อยังเวียนว่ายตายเกิดก็จะพบสุขอย่างที่สุดคือ นิพพานไม่ได้แม้แต่อรหันต์ ถ้ายังมีร่างกายอยู่ ท่านก็ยังมีทุกข์อยู่ ๑ ทุกข์ ทุกข์ของมนุษย์นี้มี ๒ ทุกข์ คือ ทุกข์ทางกายและทุกข์ทางใจ เวลาเป็นอรหันต์นี้คืออยู่อย่างคือ ทำให้ทุกข์ทางใจซึ่งคือ กิเลสหมดไป แต่ยังเหลือทุกข์ทางกายคือ ความแก่ความเจ็บ ความตาย ความหนาว ความหิว กระทบ ปวดอุจจาระ ปัสสาวะที่เบียดเบียน ปีบคั้น นี่คือมารตัวที่ ๒ เรียกว่า ขันธมาร (มารคือ ขันธ ๕)

๓. อภิสังขารมาร หมายถึง มารที่ขัดขวางมิให้หลุดพ้นจากสังสารวัฏ ภู มิเจตนาชั่ว หมายถึงความว่าอภิสังขารมาร คำว่าอภิสังขารในตัวสังขารต้องทำคว ามเข้าใจให้ดีเพราะว่าพระพุทธเจ้าท่านจะเทศน์ ยกเยื้องไปมาบางครั้งสังขาร พระองค์หมายถึง ร่างกายก็มีบางครั้งก็หมายถึง เรื่องของจิตใจก็มี แต่อภิสังขารมารตัวนี้หมายถึง บุญกับบาปที่มาเป็นตัวขัดขวาง ตัวบาปนี้เราพอจะเข้าใจความเลวความไม่ดีต่างๆ ก็เข้าใจได้ง่าย เพราะรู้ว่า มันคือบาป แต่ตัวบุญเป็นมารได้อย่างไรนี้มาคิด เพราะว่าบางทีเวลาเราทำบุญทำกุศล ซึ่งจริงๆตัวสภาพของบุญเหมือนผงซักฟอก จิตเราก็เหมือนกับเสื้อผ้า กิเลส คือสิ่งที่เศร้าหมอง ทำให้เสื้อผ้าสกปรก บุญมีหน้าที่เข้าไปชำระล้างกิเลส คือเสื้อผ้าให้สะอาด แต่บางทีตัวบุญมันกลับเป็นช่องทางที่ทำให้กิเลสเข้ามา เพราะฉะนั้นนักปฏิบัติธรรมจึงต้องระวังให้ดี บางทีพอปฏิบัติธรรม หรือการทำบุญก็ทำให้เกิดกิเลสเข้าแทรก อย่างเช่น ยายแก่ทำบุญ

แล้วสร้างเสา ๑ ต้น หลังแก็กียัดเสานั้นเป็นสรณะ ไปทำบุญวันพระที่ไร แก็กก็มองแต่เสาด้านนั้น พอใครไปนั่งแก็กก็ทำปากขมุขมิบเดินวนไปวนมา ให้รู้ว่าที่ของใคร ไปทำบุญก็ยังหวงบุญ หรืออย่างนักปฏิบัติธรรมก็เหมือนกันพอปฏิบัติธรรมก็เอาความดีของตนเองไปชมคนอื่น ไปดูถูกคนอื่น ฉันทีกว่าแก แก่เลกว่าฉันอะไรต่างๆ เหล่านี้จึงเป็นบุญที่ยังหนีกิเลสไม่พ้นซึ่งคือบาปนั้นแหละ นี่ก็คือตัวอภิสังขารมาร คือ บุญกับบาป

๔. เทวบุตรมาร หมายถึง มารคือเทพบุตร คอยขัดขวางเหนี่ยวรั้งบุคคลไว้ มิให้ล่วงพ้นจากแดนอำนาจครอบงำของตน โดยชักนำให้ห้วงพะวงในกามสุข ไม่อาจหายเสียสละออกไปบำเพ็ญคุณความดีที่ยิ่งใหญ่

จากข้อความข้างต้นนี้สามารถอธิบายได้ว่า เทวบุตรมาร ได้แก่มารคือเทพบุตร ในคัมภีร์บอกว่าอยู่บนสวรรค์ชั้น ที่ ๖ ประณิมนิวัตต์โดยสวรรค์ที่ ๖ นี้เป็นชั้นที่สูงที่สุด และชั้นนี้จะมีการแบ่งเขตเทวดาเป็น ๒ แดน แบ่งเป็นฝ่ายดี(สัมา ทิฐิ) และแดนแห่งมาร (มิฉนาทิฐิ) มีพญาวัสสวดีมารหรือประณิมนิวัตต์มาร แปลได้ว่ามารผู้อยู่ในประณิมนิวัตต์และเทวดาทั้งสองฝ่ายจะอยู่คนละเขตแดนและพญามารฝ่ายนี้ ก็มีเทวบุตรมารไว้เป็นลูกน้องอีก เยอะแยะมากมาย ตามที่กล่าวไว้ในพระคัมภีร์ เทวบุตรมารคือมารที่เข้ามาผจญมารกับพระพุทธเจ้าเป็นระยะๆ ตั้งแต่ตอนพระองค์จะออกบวช พญามารก็มายืนขวางพูดโน้มน้าวไม่ให้บวช แต่ไม่ว่าจะพูดอย่างไรก็ไม่มีท่าทีจะสำเร็จเป็นพญามารถอดใจกลับวิมารไป และเมื่อพระองค์บำเพ็ญทุกขกรรมการกิริยา พญามารก็ยกทัพมาขอให้ท่านเลิก และหลังจากนั้นก็ยังมีเรื่องอีกมากมาย แต่จริงๆ แล้วพญามารท่านไม่ใช่ว่าเลวมาแต่กำเนิด ท่านเป็นผู้ที่มีจิตสะอาดสูงอยู่ ขนาดปรารถนาที่จะเป็นพระพุทธภูมิ หวังที่จะเป็นพุทธเจ้าเลยทีเดียว แต่ด้วยอำนาจกิเลสบางประการ ทำให้มารเหล่านี้ไขว่ไขว่ไปโดยเฉพาะมิฉนาทิฐิ

๕. มัจจุร หมายถึง มารคือ ความตาย เพราะความตายเป็นตัวการตัดโอกาสที่จำให้หาความดีงามทั้งหลายได้มารมีวิธีปฏิบัติการสำคัญ ๒ อย่าง ได้แก่ การล่อลวงและการจองจำเป้าหมายก็คือการล่อลวงหรือจองจำจิตวิญญาณของมนุษย์ให้ลุ่มหลงมัวเมา ตกเป็นทาสของมารในที่สุด

อธิบายได้ว่า มัจจุร ได้แก่มารคือความตาย ตัวนี้เป็นเรื่องที่น่าเศร้ามาก คนเรามีความประมาท ยิ่งเป็นมนุษย์ยิ่งตัวประมาท เป็นเด็กก็มัวเมาแต่ของเล่น เป็นหนุ่มสาวก็มัวเมาอยู่แต่ในความรัก พอแก่ตัวก็เมาอยู่กับลูกหลาน เพลินไปกับหลาน ผัดผ่อนไปเรื่อยไม่เคยเข้าวัด มาเข้าอีกทีตอนตายให้พระจู นี่ก็คือความประมาท บางคนคิดว่าตนเองจะตายตอน ๗๐ -๙๐ ปี ไม่เคยมองเห็นความเป็นจริงในโลกนี้เลย เปรียบเหมือนใบไม้หล่นสู่พื้นดิน ส่วนมากจะเป็นใบไม้เหลือง อันนี้คือธรรมชาติคือความเป็นจริง ใบไม้เหลืองก็เหมือนกับคนแก่ ซึ่งก็สมควรตาย โดยไม่ใช่เรื่องแปลกเราไม่ได้แข่งเค้า แต่เรามองในแง่ของธรรมะ มันเป็นไปตามเหตุตามปัจจัย เหมือนกับรถถอยออกมาใหม่ๆ ขับได้สบายไม่มีปัญหาอะไร พอผ่านไปนานเข้าเครื่องก็ค่อยๆ พังไปจนต้องซ่อมมันทุกวัน เพราะมันมีอายุขัยของมัน ทุกสิ่งทุกอย่างบนโลกนี้ล้วนมีระยะอายุของมัน ใบไม้บางใบก็แปลกเพราะไม่ใช่ใบเหลืองบางใบเป็นเขียวสด เหมือนคนหนุ่มสาว ที่ตายไปด้วยอุบัติเหตุบ้าง ถูกผู้อื่นฆ่าบ้าง นี่เรียกมัจจุร

มัจจุคือความตายย่อมนำพานรชนผู้ประมาท ผู้มัวแต่คิดว่าฉันจะทำนั่นทำนี่ตอนนั้นตอนนั้น แต่ความจริงความตายไม่เคยปราณีใคร เพราะเราไม่รู้ว่าจะติดชาติเราไปทำกรรมอะไรไว้ ดังนั้นบางคน

จึงตายตั้งแต่ยังเด็ก บางที่ยังอยู่ในครรภ์แม่ก็แท้งหรือไม่แม่ก็ทำแท้งเสียแล้ว จะว่าไปมันก็แปลกดีคนบางคนมีทุกอย่างพร้อมทั้งเงินทองความมั่นคงอยากมีลูกแต่ดันแท้ง กลับกันกับคนยากคนจนที่ลูกตกทั้งที่ไม่ได้อยากจะมีลูกมากมายขนาดนั้น มันเป็นแบบนี้เพราะวิบากกรรมของคนไม่เหมือนกัน ฉะนั้นความตายจึงเป็นเรื่องที่มนุษย์ไม่ควรจะประมาท แต่ควรที่จะนำความตายมาเป็นเครื่องเตือนใจ แต่พอตายกันที่เราสะดุ้งกันที สุดท้ายเราก็ก๊มกันไป พอเวลาตายไปก็ต้องตั้งต้นกันใหม่ เพราะมันยังมีกิเลส เพราะยังต้องเกิดพระพุทธรูปเจ้าท่านตรัสว่า การเกิดบ่อยๆ มันเป็นทุกข์ซ้ำไป แล้วเป็นการเดินทางไกล เพื่อให้ถึงนิพพานแต่ก็ยังไม่ถึงสักที มัวแต่เริ่มต้นใหม่ เพราะมัวจุ่มารมันมาพรากไปทำให้เสียเวลาดังนั้นไม่ควรประมาท

ดังนั้น มารที่พระพุทธองค์ได้พบ สามารถวิเคราะห์ได้ว่า เกิดขึ้นจากมารทั้ง ๔ ข้อแรก คือ กิเลสมาร ขันธมารอกิเลสขารมารและเทพปุตตมาร แต่มารที่ทำหน้าที่เด่นที่สุด คือ กิเลสมารที่เกิดขึ้นในพระทัยของพระองค์ ซึ่งจะเป็นตัวขัดขวางมิให้พระองค์ตรัสรู้ได้อันได้แก่การต่อสู้ทางความคิดของพระองค์ระหว่างกิเลสกับธรรมะด้านหนึ่งมุ่งบรรลุเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอีกด้านหนึ่งยังคิดถึงความสะดวกสบายในอดีตกาลและความทุกข์ทรมานในการบำเพ็ญเพียรกิเลสมารทั้ง ๒ ด้าน คือ ด้านที่เป็นอารมณ์น่าปรารถนา (อิฏฐารมณ์) ได้แก่ความยินดีความลุ่มหลงเพลิดเพลินอยู่กับความสุขสบายในขณะที่เป็นเจ้าชายสิทธัตถะ เป็นต้น อีกด้านหนึ่งคืออารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนา(อนิฏฐารมณ์) ได้แก่ ความไม่สบายใจ ความขัดเคืองใจ ความย่อท้อ ความทุกข์ยากลำบากในการบำเพ็ญเพียรมาต่างๆ

นอกจากนั้นพระองค์ต้องเผชิญกับกิเลสจากจิตามารทั้ง ๓ คือ นางราคา(มีลักษณะยั่วยวน)นางคันทา(มีลักษณะสาวพราวเสน่ห์)และนางอรดี(มีลักษณะสาวอารมณ์ร้อน) ดังนั้นจะเห็นว่าพระองค์จะต้องต่อสู้กับจิตใจของพระองค์เองในการให้วิธีปฏิบัติการของมารจากการล่อลวงไม่หลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวงดังนั้นการชนะมารของพระองค์เป็นชัยชนะที่ยิ่งใหญ่นั้นคือชัยชนะที่มีต่อความคิดของตนเองจนถึงขั้นหลุดพ้น เป็นอิสระจากกิเลสทั้งปวงและบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณในที่สุดพระพุทธองค์แสดงเป็นตัวอย่างได้เห็นว่า “มนุษย์สามารถเอาชนะกิเลสที่เกิดขึ้นในใจของตนได้” ซึ่งถือว่าเป็นชัยชนะอันยิ่งใหญ่

๒.๔ มารที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

ในพุทธประวัติ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงนิพนธ์ความตอนหนึ่งไว้ว่า ในเช้าวันนั้น นางสุชาดาบุตรีกุฎุมพินายใหญ่แห่งชาวบ้านเสนานิคม ณ ตำบลอรุเวลา , ปรารถนาจะทำการบวงสรวงเทวดาหุงข้าวปายาสคือข้าวสุก หุงด้วยน้ำนมโคล้วนเสร็จแล้ว จัดลงในถาดทองนำไปที่โพธิพฤกษ์ เห็นพระมหาบุรุษเสด็จนั่งอยู่ สำคัญว่าเทวดาจึงน้อมข้าวปายาสเข้าไปถวาย ในเวลานั้นบาตรของพระองค์ผกผันอันตรธานหาย, พระองค์จึงทรงรับข้าวปายาสนั้นทั้งถาดด้วยพระหัตถ์ แล้วทอดพระเนตรแลดูนาง นางทราบพระอาการจึงทูลถวายทั้งถาดแล้วกลับไป พระมหาบุรุษทรงถือถาดข้าวปายาสเสด็จไปสู่ท่าแห่งแม่น้ำเนรัญชรา , สรงแล้วเสวยข้าวปายาสหมดแล้วทรงลอยถาดเสียในกระแสน้ำ พระองค์เสด็จประทับอยู่ในดงไม้สาละใกล้ฝั่งแม่น้ำในกลางวัน , ครั้นเวลาเย็น เสด็จมาสู่ต้นพระมหาโพธิทรงรับหญ้าของคนหาหญ้า ชื่อโสดถียะ ถวายในระหว่างทาง , ทรงลาดหญ้าต่างบัลลังก์ ณ ควางพระมหาโพธิ์ด้านปราจีนทิศแล้ว เสด็จนั่งขัดสมาธิ ผันพระพักตร์ทางบูรพ

ทิศ๓ ผันพระปฤษฎางค์ทางลำต้นพระมหาโพธิ, ทรงอธิษฐานในพระหฤทัยว่า “เนื้อและเลือดในสรีระจะแห้งเหือดไปหมดสิ้น จะเหลือแต่หนัง เอ็น และกระดูก ก็ตามที่ เรายังไม่บรรลुพระสัมมาสัมโพธิญาณ จักไม่ทำลายบัลลังก์นี้”

ในสมัยนั้น พระยามารเกรงว่า พระมหาบุรุษจะพ้นจากอำนาจแห่งตน จึงยกพลเสนามาผจญ, แสดงฤทธิ์มีประการต่างๆ เพื่อจะยังพระมหาบุรุษให้ตกพระหฤทัยกลัวแล้วจะเสด็จหนีไป พระองค์ทรงนึกถึงพระบารมี ๑๐ ทัศ ที่ได้ทรงบำเพ็ญมา ตั้งมหาปฐพีไว้ในที่เป็นพยาน เสี่ยงพระบารมี ๑๐ ทัศนั้นเข้าช่วยผจญ ยังพระยามารกับเสนาให้ปราศัย แต่ในเวลาพระอาทิตย์ยังไม่ทันอัสดงคตแล้วบรรลุบุพเพนิวาสานุสสติญาณในปฐมยาม, ได้ทิพจักขุญาณในมัชฌิมยาม, ทรงใช้พระปัญญาพิจารณาปฏิจาสุมุปาบท ทั้งฝ่ายเกิดฝ่ายดับ สาวหน้าสาวกลับไปมาในปัจฉิมยาม, ก็ได้ตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณในเวลาอรุณขึ้น^{๒๔}

ในประพจน์เหตุเหล่านี้ ท่านสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ได้วิจารณ์ไว้ว่า ข้อที่จะพึงปรารภถึงมีแต่เรื่องผจญมาร สันนิษฐานเห็นว่าเป็นเรื่องแสดงน้ำพระหฤทัยของพระมหาบุรุษโดยบุคลาธิ ษฐาน คือกล่าวเปรียบด้วยตัวบุคคล กิเลสถามเปรียบด้วยพระยามาร, กิเลสอันเป็นฝ่ายเดียวกัน เปรียบด้วยเสนามาร

กิเลสเหล่านั้น เกิดขึ้นท่องเที่ยวอยู่ในจิตของพระมหาบุรุษ ให้นึกถึงความเสวยสุขสมบัติในปางหลังและทวนกลับ เปรียบด้วยพระยามารยกพลเสนามาผจญ พระบารมี ๑๐ ทัศนั้น คือ ทาน ๑ ศีล ๑ เนกขัมมะ คือความออกจากกามได้แก่บรรพชา ๑ ปัญญา ๑ วิริยะ ๑ ขันติ ๑ ความสัตย์ ๑ อธิฐาน คือความมั่นคง ๑ เมตตา ๑ อุเบกขา คือความวางเฉยได้ ๑ พระมหาบุรุษทรงบำเพ็ญพระบารมีเหล่านี้มาทรงนึกถึงแล้ว ทำพระหฤทัยให้หนักแน่น เปรียบด้วยตั้งมหาปฐพีไว้ในที่เป็นพยาน, ทรงเอาพระคุณสมบัติเห็นปานนั้น มาหักพระหฤทัยห้ามความคิดกลับหลังเสียได้เป็นเด็ดขาด เปรียบด้วยเสี่ยงพระบารมีผจญมารได้ชัยชนะเรื่องนี้ได้ถอดใจความแสดงโดยธัมมปฏิฐานกล่าวตามสภาพจะพึงมีเช่นนี้

พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้พระปัญญาตรัสรู้ธรรมพิเศษ เป็นเหตุถึงความบริสุทธิ์จากกิเลสสาละวะ จึงได้พระนามว่า ‘อรหิ’ และตรัสรู้ชอบโดยลำพังพระองค์เอง จึงได้พระนามว่า ‘สมมาสมพุทโธ’ ๒ บทนี้เป็นพระนามใหญ่ของพระองค์ ได้โดยคุณนิมิตอย่างนี้แล^{๒๕}

จากข้อความที่ยกมานี้ทำให้สรุปได้ว่าท่านได้วิเคราะห์แนวคิดเรื่องมารที่เกี่ยวกับพระพุทธรเจ้าช่วงตรัสรู้นั้นมุ่งหมายถึง “ตัวกิเลส” “ซึ่งไม่ใช่ตัวพญามาร หรือเทวบุตรมาร” แต่อย่างใด

ในหนังสือปฐมสมโพธิ หลักสูตรนักรธรรมชั้นตรี ท่านได้กล่าวถึงตอนที่ มารเข้าไปคุกคามพระพุทธรเจ้าไว้ว่า “ครั้งนั้น มารผู้มีบาปเข้าไปใกล้ยังที่เฝ้าแล้ว กล่าวคาถาว่า ‘ท่านเป็นบุคคลอันบ่วงทั้งหลายที่เป็นของทิพย์และของมนุษย์ผูกไว้แล้วท่านเป็นผู้อันเครื่องผูกใหญ่ผูกไว้แล้ว ข้าแต่พระสมณะ ท่านจะไม่พ้นแต่เราได้’ ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสตอบมารด้วยพุทธานุญาตว่า

^{๒๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๘๓-๔๑๖-๔๑๘.

^{๒๕} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, พุทธประวัติ เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๔๔-๔๖.

‘เราพ้นแล้วจากบ่วงทั้งหลายที่เป็นของทิพย์และของมนุษย์ทั้งปวง เราเป็นผู้พ้นแล้วจากเครื่องผูกอัน
 ดูก่อนมารผู้ลามก ตัวท่านเป็นบุคคลอันเรากำจัดเสียแล้วให้สิ้นอำนาจ’ ครั้งนั้นมารกล่าวคาถาซ้ำว่า
 ‘บ่วงอันในนี้ เทียวไปในอากาศเป็นของมีในจิตสัญญาอยู่ เราจักผูกท่านด้วยบ่วง คือราคะความกำหนัด
 นั้น แต่สมณะท่านจักไม่พ้นแต่เราได้’ พระผู้มีพระภาค ได้ ตรัสตอบมารด้วยพุทธ
 นิพนธคาถาว่า ‘อารมณ์ทั้งหลาย คือ รูป เสียง กลิ่น รสและส่วนที่จะพึงถูกต้อง เป็นที่ยินดีรื่นเริงแห่ง
 จิต ฉันทะความปรารถนาพึงใจแห่งเราในอารมณ์เหล่านั้นไปปราศจากแล้ว ดูก่อนมารผู้ลามก ตัวท่าน
 เป็นบุคคลอันเรากำจัดเสียแล้ว ให้พ้นวิสัยสามารถ ไม่ผูกเราด้วยราคปาสะ (บ่วงคือราคะ) ได้’ ครั้งนั้น
 มารเสียใจว่า พระผู้มีพระภาคมาทราบซึ่งตัวเราว่าเป็นมาร พระสุคตมาทราบซึ่งตัวเราว่าเป็นมาร ดังนี้
 จึงไม่อาจสามารถเพื่อจะดำรงอยู่ ณ ที่นั้น ก็หายไปจากอาสนมณฑลนั้นโดยนัยนหลัง^{๒๖}

จากข้อความข้างต้นนี้ วิเคราะห์ได้ว่า คำว่า “มาร” ที่หายตัวไปจากที่นั้น แสดงให้เห็นว่า
 เป็นมารที่ตัวบุคคล ซึ่งในที่นี้มุ่งหมายถึงเทวบุตรตมาร คือวสวัตตินั่นเอง เพราะเมื่อถกเถียงโต้ว่าทะเลกัน
 แล้วไม่สามารถจะเอาชนะได้ พระพุทธเจ้าไม่หลงคารมของมาร เนื่องจากพระองค์มีจิตหลุดพ้นจาก
 บ่วงแห่งมารทั้งปวงได้แล้วในที่สุดก็เสียใจ ทุกข์ใจ

พระพุทธองค์ตรัสแนวคิดเกี่ยวกับมาร ไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย บุคคลใดยังละราคะ โทสะ
 โมหะไม่ได้ บุคคลนี้เราเรียกว่าถูกมารผูกไว้”^{๒๗} สวมบ่วงมารไว้ และถูกมารผู้มีบาปทำได้ตามความ
 ปรารถนา

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลใดละราคะ โทสะ โมหะได้แล้ว บุคคลนี้เราเรียกว่าไม่ถูกมารผูกไว้ ไม่
 สวมบ่วงมารไว้ และไม่ถูกมารผู้มีบาปทำได้ตามความปรารถนา” พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเนื้อความ
 ดังกล่าวนั้นแล้ว ในพระสูตรนั้น จึงตรัสคาถาประพันธ์ดังนี้ว่า

“ พระอริยะทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้นเรียกบุคคลผู้ละราคะ โทสะ และอวิชชาได้แล้ว
 ว่าเป็นคนหนึ่งในบรรดาท่านผู้อบรมตนแล้วเป็นผู้ประเสริฐ เป็นผู้ไปแล้วอย่างนั้น เป็นผู้ตรัสรู้เป็นผู้
 ล่วงแวงและภัย เป็นผู้ละกิเลสทั้งปวงได้”^{๒๘}

บ่วงแห่งมาร ที่ปรากฏในขุททกนิกาย สุตตนิบาต คัมภีร์พระธรรมบท พระพุทธองค์ตรัสไว้
 ว่า

“ทูลรณคม์เอจจรี อสรีริคุหาสย
 เยจิตตัสสญญเมสสนติ โมกขนติมารพนธนา”^{๒๙}

แปลความว่า “คนเหล่าใดสำรวมจิตที่เทียวไปไกล เทียวไปดวงเดียวไม่มีรูปร่าง อาศัยอยู่ในถ้ำ
 คนเหล่านั้นจักพ้นจากเครื่องผูกแห่งมาร”

^{๒๖} สมเด็จพระปรมาณูชิตชินโนรส , ปฐมสมโพธิ, (กรุงเทพฯ : รุ่งเรืองสาส์นการพิมพ์, ๒๕๓๖), หน้า ๑๑๓-๑๑๔.

^{๒๗} คำว่า **มาร** ในที่นี้หมายถึง กิเลสมาร อ้างใน ขุ.อิติ.อ. (บาลี) ๖๘/๒๔๖.

^{๒๘} ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๖๘/๔๒๔.

^{๒๙} ขุ.สุ. (บาลี) ๒๕/ ๑๓/๑๙-๒๐. สยามภฏฐเตปิฎก, ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๑๓๒.

ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท ท่านพระพุทโธสาจารย์ ท่านไขความไว้ว่า “คำว่า บ่วงมาร” (มารพนธนา) ได้แก่ วัฏฏสงสารอันเป็นไปในภูมิ ๓ (กามวจรภูมิ รูปวจรภูมิ และอรุปวจรภูมิ) จัดเป็น บ่วงแห่งมาร เพราะมารถูกสัตว์ไว้ด้วยอำนาจแห่งกิเลสในภูมิทั้งสามเหล่านี้^{๓๐}

ในคู่มือธรรมศึกษาชั้นเอก ธรรมวิจารณ์ ท่านได้อธิบายถึงมารและบ่วงแห่งมารโดย กล่าวถึงความสำคัญของจิตไว้ว่า จิตเป็นส่วนสำคัญที่สุดในกระบวนการที่เป็นอายตนะภายในและ ภายนอก ที่เป็นทางรับอารมณ์ทั้งหลาย ถ้าเราปล่อยใจไปในสิ่งที่พบประสบมา ก็จะทำให้เพลิดเพลिन หลงไปตามสิ่งเหล่านั้น ซึ่งเป็นโลกสมมติ โลกสมัญญา ไม่พบทางแห่งพระนิพพานกลายเป็นคนเขลาที่ หมกอยู่ในโลกอันไร้สาระนี้ต่อไป เพราะการปล่อยใจไปตามกิเลสเหล่านี้เป็นเหตุ

ดังนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสภาชิตอีกบทหนึ่งว่า “เย จิตตัสสยญเมสสันติโมกฺขนติ มารพนธนา” แปลความว่า “ผู้ใดจักระวังรักษากจิต ผู้นั้นจักพ้นจากบ่วงแห่งมาร”

การสำรวจจิต เพื่อให้พ้นจากบ่วงแห่งมารนี้ ท่านจำแนกวิธีการสำรวจออกเป็น ๓ วิธี คือ

๑. สำรวมอินทรีย์ มิให้ความยินดีและความยินร้ายครอบงำในเมื่อเห็นรูป ได้ยินเสียง ดม กลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องโณภูมัพพะอันน่าปรารถนา (อินทรียสังวรศีล)

๒. สำรวมด้วยการเจริญสมถกรรมฐาน อันเป็นปฏิปักษ์ต่อกามฉันทะ คือ อสุภ กรรมฐาน และกายคตาสติ หรือมรณัสสติอันยังจิตให้ปลอด คือมรณสติ (สมถกรรมฐาน)

๓. สำรวมด้วยการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน พิจารณาสังขารแยกออกเป็นชั้นแล้ว สันนิษฐานให้เห็นเป็นสภาพไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

มารและบ่วงแห่งมาร

มาร คือโทษที่ล้างผลาญคุณความดีและทำให้เสียคน ได้แก่ กิเลสกามคือเจตสิก (สิ่งที่เกิด ภายในใจ) อันเศร้าหมอง ชักให้ใคร่ ให้รัก ให้อยากได้ กล่าวคือตัณหา ความทะยานอยาก ราคะ ความ กำหนด อร์ติ ความชิงเคียด เป็นอาทิ

บ่วงแห่งมาร คืออารมณ์เครื่องผูกจิตให้ติดแห่งมาร เหมือนมั่งสะอันเบ็ดเกี่ยวไว้ เป็นเหตุ ให้ปลามาเกินแล้วถูกเบ็ดเกี่ยวให้ติดอยู่ ได้แก่ วัตถุกาม คือ รูป เสียงกลิ่น รส โณภูมัพพะ อันเป็นของ น่าชอบใจ

กิเลสกาม คือเจตสิกอันเศร้าหมอง ชักให้ใคร่ ให้รัก ให้อยากได้กล่าวคือ ตัณหา ความ ทะยานอยาก ราคะ ความกำหนด อร์ติความชิงเคียด เป็นอาทิ จัดว่าเป็นมาร เพราะเป็นโทษล้าง ผลาญคุณความดีและทำให้เสียคน

^{๓๐}โมกฺขนติมารพนธนาติสพฺเพเต กิเลสพนธนาภาเวนมารพนธสงขตาเตภูมิกวภูมิจจิสสนตติ. อ้างใน พุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๑๓๓. ธรรมปทฎกถา (ทูติโยภาโค), พุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๓๗/๓๗. [เชิงอรรถ]

วัตถุกาม คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันเป็นของน่าชอบใจ จัดว่าเป็นบ่วงแห่งมาร เพราะเป็นอารมณ์เครื่องผูกใจให้ติดแห่งมาร บ่วงแห่งมารนี้ ที่ผู้มันติดมาแล้วเขาจักปล่อยหลุดไป จักไม่อาจคล้องเขาให้ติดอีก^{๓๑}

ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า ในความหมายที่ว่า ส้ารวมแล้ว จิตก็จักหลุดพ้นจากบ่วงแห่งมาร บ่วงแห่งมารในที่นี้ ท่านหมายถึง วัตถุ อันเป็นเหตุให้ปรารถนา(วัตถุกาม) ส่วนคำว่า “มาร” นั้น ท่านหมายถึง เอากิเลสที่ทำให้จิตเศร้าหมอง(กิเลสกาม) ได้แก่ ราคะ โทสะ โมหะ อิจฉา เป็นต้น^{๓๒}

เดิมทีเดียวในพระพุทธศาสนาไม่มีการสร้างพระพุทธรูป เนื่องจากในพระวินัยมีการห้ามไม่ให้สร้างรูปเคารพแทนองค์พระพุทธรูป หลังจากพระพุทธรูปเสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้ว จึงมีศิลปกรรมที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาเกิดขึ้น ในยุคแรกๆจะสร้างเป็นสถูปเจดีย์บ้าง รอยพระพุทธรูปบ้าง พุทธอาสนะที่ประทับบ้างแทนรูปพระพุทธรูป

คติ การสร้างพระพุทธรูปสำหรับเป็นที่เคารพบูชา นั้น เริ่มมีสร้างขึ้นในราวศตวรรษที่ ๕ โดยเริ่มสร้างกันที่แคว้นคันธารราชูกร ปัจจุบันอยู่ในประเทศปากีสถาน มีพระเจ้ากนิษกะแห่งราชวงศ์กุษาณะซึ่งทรงเป็นพุทธมามกะและมีการติดต่อค้าขายอย่างใกล้ชิดกับอาณาจักรโรมัน ทรงได้นำ เอาความคิดทางศิลปะแบบกรีก-โรมัน ที่นิยมสร้างประติมากรรมรูปเทพเจ้าไว้เคารพบูชา มาเป็นแบบอย่าง ทางพระพุทธศาสนาจึงมีการจัดสร้างรูปพระพุทธรูปขึ้นเป็นรูปเคารพบูชา แรกๆ เรียกแบบพระพุทธรูปว่าแบบคันธารราชูกร หลังจากนั้นเป็นต้นมา ได้มีการสร้างพระพุทธรูปขึ้นมาอีกมากมายทางภาคเอเชียและตามเส้นทางสายแพรไหมคติการสร้างพระพุทธรูปทั่วไปจะยึดรูปแบบอิริยาบถที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ในพระพุทธประวัติ โดยเรียกรูปพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นเป็น “ปาง” ในประเทศไทยมีการสร้างพระพุทธรูปขึ้นมาก มายหลายปาง ปางที่นิยมสร้างกันมาก คือ “ปางพระพุทธรูปขณะมารและปางสมาธิ” พระพุทธรูปปางขณะมาร เป็นพระพุทธรูปปางที่สร้างขึ้นจากพระพุทธประวัติตอนที่พระพุทธเจ้าผจญมาร ก่อนที่จะตรัสรู้

พุทธพจน์เกี่ยวกับบ่วงแห่งมาร

ในขุททกนิกาย ธรรมบท มีพุทธพจน์ที่ตรัสถึง มารหรือบ่วงแห่งมารไว้ดังนี้

“ ในหมู่มนุษย์ เหล่าชนผู้ไปถึงฝั่งโน้น มีจำนวนน้อยส่วนหมู่มืดมนอกนี้เลาะไปตามฝั่งนี้ทั้งนั้น”^{๓๓}

อรรถกถาท่านอธิบายไว้ว่า “ คำว่า “ ฝั่งโน้น ” หมายถึงนิพพาน คำว่า “ ฝั่งนี้ ” หมายถึง สักกายทิฏฐิ (ความเห็นว่าเป็นอัตตาของตน)^{๓๔} หรือหมายถึงวิภูฏะ^{๓๕}

^{๓๑} คณาจารย์แผนกตำรา, **ธรรมวิจารณ์**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๕-๖.

^{๓๒} พระมหาธีรสังข์ เขมวีโร และคณะ, **คู่มือธรรมศึกษาชั้นเอก ธรรมวิจารณ์**, หน้า ๒๗-๒๘.

^{๓๓} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๘๕/๕๕.

^{๓๔} ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๔/๔๕.

^{๓๕} (ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๓๑-๔๐/๑๙๖.

“ ส่วนชนเหล่าใดประพฤติตามธรรมในธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้โดยชอบ๔ชน เหล่านั้นจักข้ามพ้นวิญญะอันเป็นบ่วงมารที่ข้ามได้แสนยาก ไปถึงฝั่งโน้นได้”^{๓๖}

จากพุทธพจน์ดังกล่าวข้างต้น พระอรรถกถาจารย์ ท่านได้ไขความว่า “ข้ามพ้นจากวิญญะ อันเป็นบ่วงมาร” บ่วงมารคือบ่วงที่เป็นไปในอำนาจแห่งกิเลสที่เป็นไปในภูมิ ๓ คือ กามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิ (ยกเว้นโลกุตตรภูมิ) เพราะภูมิทั้ง ๓ นี้ตกอยู่ในอำนาจแห่งกิเลส มีโลภะ โทสะ โมหะ เป็นต้น

“ บัณฑิตละธรรมดำ แล้วพึงเจริญธรรมขาวออกจากวิญญะมาสู่วิญญะ”^{๓๗}

จากพุทธพจน์นี้ พระอรรถกถาจารย์ อธิบายว่า ออกจากวิญญะมาสู่วิญญะ หมายถึงออกจากวิญญะที่เรียกว่า โภคะ (ที่มีน้ำ) มาสู่วิญญะที่เรียกว่า อโนคะ(ที่ไม่มีน้ำ) ได้แก่ นิพพาน^{๓๘}

“ ชนทั้งหลายผู้เกี่ยวข้องด้วยโยคะคือตัณหา มีจิตยินดีในภพน้อยและภพใหญ่เป็นผู้ติดข้องด้วยโยคะคือบ่วงมารไม่มีความเกษมจากโยคะ”^{๓๙}

พระอรรถกถาจารย์ ท่านอธิบายไว้ในที่นี้ **ภพน้อย** หมายถึงสัสสตทิณฺฐิ หรือภวตัณหา ภพใหญ่ หมายถึงอุจฺเจททิณฺฐิหรือวิภวตัณหา “นอกจากนี้ในคถาดังกล่าวคำว่า “ผู้ติดข้องด้วยโยคะคือบ่วงมาร” ดังนั้นบ่วงมารในที่นี้ คือโยคะ ที่ท่านเรียกว่า ‘บ่วงมาร’ สรุปได้ว่า บ่วงมารคือโยคะ

เหตุผลที่โยคะได้ชื่อว่าบ่วงมาร สมดังพุทธพจน์ว่า “ ภิกษุทั้งหลาย โยคะ (กิเลสที่ผูกมัดสัตว์ไว้ในภพ)๔ ประการนี้คือ๑. กามโยคะ ๒. ภวโยคะ๓. ทิณฺฐิโยคะ ๔. อวิชชาโยคะ

กามโยคะ เป็นอย่างไรคือ บุคคลบางคนในโลกนี้ย่อมไม่รู้ชัดซึ่งความเกิด ความดับ คุณ โทษ^{๔๐} และเครื่องสลัดกามทั้งหลายออกไปตามความเป็นจริง เมื่อเขาไม่รู้ชัดซึ่งความเกิด ความดับคุณ โทษ และเครื่องสลัดกามทั้งหลายออกไปตามความเป็นจริง ความกำหนัดเพราะกาม ความผลิตเพิลินเพราะกาม ความเยื่อใยเพราะกาม ความหมกมุ่น

เพราะกาม ความกระหายเพราะกาม ความเร่าร้อนเพราะกาม ความติดเพราะกามความอยากเพราะกามย่อมเกิดขึ้นในกามทั้งหลาย๓ นี้เรียกว่า กามโยคะ

ภวโยคะ เป็นอย่างไรคือ บุคคลบางคนในโลกนี้ย่อมไม่รู้ชัดซึ่งความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดภพทั้งหลายออกไปตามความเป็นจริง เมื่อเขาไม่รู้ชัดซึ่งความเกิด ความดับคุณ โทษ

^{๓๖} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๘๖/๕๕.

^{๓๗} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๘๗/๕๕.

^{๓๘} ส.ม.อ.(บาลี) ๓/๓๑-๔๐/๑๙๖, อง.ทสก.อ.(บาลี) ๓/๑๑๗-๑๑๘/๓๗๕, พุ.ธ.อ.(บาลี) ๔/๔๗.

^{๓๙} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๒๕/๕๘/๔๑๒.

^{๔๐} พุ.ธ.อ. (บาลี) ๕๘/๒๒๗.

^{๔๑} **คุณ (อสุทธา)** หมายถึง สภาวะที่อโรยหรือสภาวะที่สุขกายและสุขใจที่เกี่ยวของกามคุณ อังใน อง. จตุกก.อ. (บาลี) ๒/๑๐/๒๘๘, อง.จตุกก.ฎีกา.(บาลี) ๒/๑๐/๒๘๘.

^{๔๒} **โทษ (อาทินวะ)** หมายถึง สภาวะที่ไม่อโรย มีทุกข์กายและทุกข์ใจ ซึ่งมีกามเป็นเหตุ อังใน อง. จตุกก.อ. (บาลี) ๒/๑๐/๒๘๘, อง.จตุกก.ฎีกา.(บาลี) ๒/๑๐/๒๘๘.

และเครื่องสลัดภาพทั้งหลายออกไปตามความเป็นจริง ความกำหนดเพราะภพ ความผลิตเพลินเพราะภพ ความเยื่อใยเพราะภพ ความหมกมุ่นเพราะภพความกระหายเพราะภพ ความเร่าร้อนเพราะภพ ความติด เพราะภพ ความอยากเพราะภพย่อมเกิดขึ้นในภพทั้งหลาย นี้เรียกว่า ภวโยคะกามโยคะและภวโยคะ เป็นอย่างนี้

ทฤษฎีโยคะ เป็นอย่างไรคือบุคคลบางคนในโลกนี้ย่อมไม่รู้ชัดซึ่งความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดทฤษฎีทั้งหลายออกไปตามความเป็นจริง เมื่อเขาไม่รู้ชัดซึ่งความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดทฤษฎีทั้งหลายออกไปตามความเป็นจริง ความกำหนดเพราะทฤษฎี ความผลิตเพลินเพราะทฤษฎี ความเยื่อใยเพราะทฤษฎี ความหมกมุ่นเพราะทฤษฎีความกระหายเพราะทฤษฎี ความเร่าร้อนเพราะทฤษฎี ความติดเพราะทฤษฎี ความอยากเพราะทฤษฎีย่อมเกิดขึ้นในทฤษฎีทั้งหลาย นี้เรียกว่า ทฤษฎีโยคะ

กามโยคะ ภวโยคะ และทฤษฎีโยคะ เป็นอย่างนี้

อวิชชาโยคะ เป็นอย่างไรคือ บุคคลบางคนในโลกนี้ย่อมไม่รู้ชัดซึ่งความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดผัสสาตนะ ๖ ประการออกไปตามความเป็นจริง เมื่อเขาไม่รู้ชัดซึ่งความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดผัสสาตนะ ๖ ประการออกไปตามความเป็นจริง ความไม่รู้ ความไม่หยั่งรู้ย่อมเกิดขึ้นในผัสสาตนะ ๖ ประการนี้เรียกว่า อวิชชาโยคะ

กามโยคะ ภวโยคะ ทฤษฎีโยคะ และอวิชชาโยคะ เป็นอย่างนี้

บุคคลผู้ประกอบด้วยบาปอกุศลธรรมที่ทำให้จิตใจเศร้าหมอง ทำให้เกิดในภพใหม่ มีความกระวนกระวาย มีทุกข์เป็นผล มีชาติ ชรา และมรณะต่อไปอีกเพราะเหตุนี้ จึงเรียกว่า ผู้ไม่มีความเกษม(ปลอด)จากโยคะ^{๔๓}

ภิกษุทั้งหลาย โยคะ ๔ ประการนี้แล

ภิกษุทั้งหลาย ความพราจจากโยคะ ๔ ประการนี้คือ ๑. ความพราจจากกามโยคะ ๒. ความพราจจากภวโยคะ ๓. ความพราจจากทฤษฎีโยคะ ๔. ความพราจจากอวิชชาโยคะ

ความพราจจากกามโยคะ เป็นอย่างไรคือ บุคคลบางคนในโลกนี้ย่อมรู้ชัดซึ่งความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดกามทั้งหลายออกไปตามความเป็นจริง เมื่อเขารู้ชัดซึ่งความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดกามทั้งหลายออกไปตามความเป็นจริง ความกำหนดเพราะกาม ความผลิตเพลินเพราะกาม ความเยื่อใยเพราะกาม ความหมกมุ่นเพราะกามความกระหายเพราะกาม ความเร่าร้อนเพราะกาม ความติดเพราะกาม ความอยากเพราะกามย่อมไม่เกิดขึ้นในกามทั้งหลาย นี้เรียกว่า ความพราจจากกามโยคะ

^{๔๓} ผู้ไม่มีความเกษมจากโยคะ ในที่นี้หมายถึงผู้ยังละโยคะไม่ได้ เพราะยังไม่ได้บรรลุนิพพานจากโยคะ ๔ ประการ (คือ (๑) กามโยคะ โยคะคือกาม (๒) ภวโยคะ โยคะคือภพ (๓) ทฤษฎีโยคะ โยคะคือทฤษฎี (๔) อวิชชาโยคะ โยคะคืออวิชชา) อ้างใน อก.จตุกก.อ. (บาลี) ๒/๑๐/๒๘๘-๒๘๙.

ความพราจากภวโยคะ เป็นอย่างไรคือ บุคคลบางคนในโลกนี้ย่อมรู้ชัดซึ่งความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดภพทั้งหลายออกไปตามความเป็นจริง เมื่อเขารู้ชัดซึ่งความเกิด ความดับคุณ โทษ และเครื่องสลัดภพทั้งหลายออกไปตามความเป็นจริง ความกำหนดเพราะภพ ความเพติดเพลินเพราะภพ ความเยื่อใยเพราะภพ ความหมกมุ่นเพราะภพความกระหายเพราะภพ ความเร่าร้อนเพราะภพ ความติดเพราะภพ ความอยากเพราะภพย่อมไม่เกิดขึ้นในภพทั้งหลาย นี้เรียกว่า ความพราจากภวโยคะความพราจากกามโยคะและความพราจากภวโยคะ เป็นอย่างนี้

ความพราจากทวิญญูโยคะ เป็นอย่างไรคือ บุคคลบางคนในโลกนี้ย่อมรู้ชัดซึ่งความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดทวิญญูทั้งหลายออกไปตามความเป็นจริง เมื่อเขารู้ชัดซึ่งความเกิด ความดับคุณ โทษ และเครื่องสลัดทวิญญูทั้งหลายออกไปตามความเป็นจริง ความกำหนดเพราะทวิญญู ความเพติดเพลินเพราะทวิญญู ความเยื่อใยเพราะทวิญญู ความหมกมุ่นเพราะทวิญญูความกระหายเพราะทวิญญู ความเร่าร้อนเพราะทวิญญู ความติดเพราะทวิญญู ความอยากเพราะทวิญญูย่อมไม่เกิดขึ้นในทวิญญูทั้งหลาย นี้เรียกว่า ความพราจากทวิญญูโยคะความพราจากกามโยคะ ความพราจากภวโยคะ และ ความพราจากทวิญญูโยคะเป็นอย่างนี้

ความพราจากอวิชาโยคะ เป็นอย่างไรคือ บุคคลบางคนในโลกนี้ย่อมรู้ชัดซึ่งความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดผัสสาตนะ ๖ ประการออกไปตามความเป็นจริง เมื่อเขารู้ชัดซึ่งความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดผัสสาตนะ ๖ ประการออกไปตามความเป็นจริงความไม่รู้ ความไม่หยั่งรู้ย่อมไม่เกิดขึ้นในผัสสาตนะ ๖ ประการ นี้เรียกว่าความพราจากอวิชาโยคะ

ความพราจากกามโยคะ ความพราจากภวโยคะ ความพราจากทวิญญูโยคะและความพราจากอวิชาโยคะ เป็นอย่างนี้

บุคคลผู้พราจากบาปอกุศลธรรมที่ทำความจิตให้เศร้าหมอง ทำให้เกิดในภพใหม่มีความกระวนกระวาย มีทุกข์เป็นผล มีชาติ ชรา และมรณะต่อไปอีก เพราะเหตุนั้น จึงเรียกว่า ผู้มีความเกษมจากโยคะภิกขุทั้งหลาย ความพราจากโยคะ ๔ ประการนี้แล

สัตว์ทั้งหลายผู้ประกอบด้วยกามโยคะภวโยคะ ทวิญญูโยคะ และอวิชาโยคะถึงชาติและมรณะอยู่เป็นประจำ ย่อมไปสู่สังสารวัฏส่วนสัตว์เหล่าใดกำหนดรู้กามโยคะและภวโยคะโดยประการทั้งปวงถอนทวิญญูโยคะและคลายอวิชาออกได้สัตว์เหล่านั้นแลย่อมพราจากโยคะทั้งปวงล่วงพ้นโยคะเป็นมุนี^{๔๔,๔๕}

เพราะฉะนั้น คำว่า “โยคะ” เมื่อกล่าวโดยอภิธรรมนัย สรุปได้ว่า โยคะในที่นี้ หมายถึง กิเลสเครื่องประกอบสัตว์ไว้ในวิภว หรือ ผูกตรึงไว้ ประกอบสัตว์ไว้ไม่ให้ผลไป หรือไม่ให้หลุดไปจากวิภวได้ ดังรูปวิเคราะห์ว่า “วิภวสฺสมีสฺส เต โยเชนตฺติ โยคา ฯ” แปลความว่า ธรรมที่ประกอบสัตว์ให้ติดอยู่ในวิภวทุกข์ (คือภพต่างๆ) นั้นชื่อว่า โยคะ

^{๔๔} มุนี ในที่นี้หมายถึง พระชีนาสพ อังใน อง.จตุกก.อ. (บาลี) ๒/๑๐/๒๘๘.

^{๔๕} อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๐/๑๖-๑๘.

คำว่า โยคะ หมายความว่า กิเลสเครื่องประกอบ ทำหน้าที่ประกอบสัตว์ทั้งหลายไว้ในสังสารทุกข์ เหมือนตะปูที่ตอกตรึงเครื่องประกอบบ้านเรือนไว้

อีกนัยหนึ่งหมายความว่า ประกอบสัตว์ให้ติดแน่นในสังสารวัฏฏ์เหมือนติดไว้ ด้วยการยากแก่การที่จะถอนให้หลุดพ้นจากวัฏฏสงสาร^{๔๖}

โยคะ มีด้วยกัน ๔ ประเภท^{๔๗} คือ

๑. กามโยคะ คือ โลภะ ที่มีความยินดีพอใจ ติดข้อง ใน รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันเป็นกิเลสที่ผูกตรึงไว้ ไม่ให้พ้นจากสังสารวัฏฏ์หมายความว่า ตรึงให้ติดอยู่กับกามคุณ องค์กรธรรมได้แก่ โลกเจตสิก ที่ในโลภมูลจิต ๘

๒. ภวโยคะคือ โลภะที่มีความยินดีพอใจ ในภพ ในชั้นนี้หมายความว่า ตั้งให้ติดอยู่กับความยินดีในอัตภาพของตน ตลอดจนชอบใจ ในรูปภพ อรูปภพ องค์กรธรรมได้แก่ โลกเจตสิก ที่ในทวิภูตวิปปยุตตจิต ๔

๓. ทิณฺณโยคะ (ทิณฺณ) คือ ความเห็นผิด อันเป็นกิเลสที่ตรึงไว้ ไม่ให้พ้นจากสังสารวัฏฏ์หมายความว่า ตรึงให้ติดอยู่กับความเห็นผิดจากความเป็นจริงของสภาวะธรรม องค์กรธรรมได้แก่ ทิณฺณเจตสิก ที่ในทิณฺณจิตตสัมปยุตตจิต ๔

๔. อวิชชาโยคะ (อวิชชา) คือ ความไม่รู้ อันเป็นกิเลสที่ตรึงไว้ ไม่ให้พ้นจากสังสารวัฏฏ์หมายความว่า ตรึงให้ติดอยู่กับความหลง เพราะไม่รู้เหตุผลตามความเป็นจริง จึงโลภ โกรธ และหลง องค์กรธรรมได้แก่ โมหเจตสิกที่ในอกุสลจิต ๑๒^{๔๘}

โสตาปัตติมัคค จิต ประหารทิณฺณโยคะ

อนาคามีมัคคจิต ประหาร กามโยคะ

อรหัตตมัคคจิต ประหาร ภวโยคะ และ อวิชชาโยคะ^{๔๙}

อนึ่ง อาสวะ โสกะ โยคะ ทั้ง ๓ กองที่กล่าวแล้วนี้ แต่ละกองก็มีธรรม ๔ ประการเท่ากัน ชื่อของธรรมก็เหมือนกัน คือ มี กาม ภาวะ ทิณฺณ อวิชชา และองค์กรธรรมก็มี ๓ เท่ากันและเหมือนกัน คือ โลภะ ทิณฺณ โมหะ

ดังนั้น ในขณะนี้ในชีวิตประจำวัน ก็กำลังมีโยคะ คือกิเลสที่เกิดขึ้น ขณะใดที่ติดข้องพอใจในสิ่งต่างๆ ก็ถูกผูกตรึง ประกอบไว้แล้วด้วยกิเลส คือโลภะ ที่เป็นกามโยคะ ไม่ให้ไปจากกรง คือสังสารวัฏฏ์ ถูกตรึงประกอบไว้ในกรง อันเข้าใจว่าเป็นกรงอันหอมหวานแต่ไม่รู้ความจริงเลยว่า จะนำมาซึ่งทุกข์จากการถูกกิเลส คือ โยคะประการต่างๆประกอบไว้ และแม้จะเป็นพระอนาคามีแล้ว ก็

^{๔๖}วิภาวินี. (ไทย) ๓๐๙.

^{๔๗}วิภาวินี. (ไทย) ๓๐๙.

^{๔๘}ดูรายละเอียดใน วิภาวินี. (ไทย) ๓๑๘-๓๒๐.

^{๔๙}ดูรายละเอียดใน ผศ.ดร.ประพัฒน์ ศรีกุลกิจ, พุทธจิตวิทยา ว่าด้วยจิตป รมัตถ์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (พิษณุโลก : ไพทีกสการพิมพ์, ๒๕๕๙), หน้า ๒๔๒-๒๔๖

ยังมีความยินดีพอใจ ในชั้น (ภวโยคะ) ในภาพที่เกิดอีก トラบใดที่ยังไม่ใช่พระอรหันต์ นี่แสดงถึงความละเอียดของกิเลส ที่จะตรึงประกอบสัตว์ไว้ ไม่ให้หลุดจากกรง คือ สังสารวัฏฏ์ได้เลย และยังมี ความสำคัญผิด ว่ามี สัตว์ บุคคล มีเรา มีเขา ด้วยความเห็นผิด ก็ถูกประกอบไว้ ตรึงไว้ด้วยทวิญญูโยคะ และขณะนี้ที่เกิดอกุศล ก็เพราะมีความไม่รู้ ที่เป็น เหตุ ให้เกิดอกุศล จึงมีวิชชาโยคะประกอบไว้ ตรึงไว้ตลอดเวลา โดยไม่รู้ตัวเลยว่าถูกตรึงไว้ ซึ่งหนทางการละโยคะ เครื่องตรึงประกอบสัตว์ไว้ ด้วย อำนาจกิเลส ก็ด้วยการอบรมเจริญปัญญา ด้วยการฟังพระธรรม ศึกษาพระธรรม เข้าใจโยคะ คือกิเลส ที่เกิดขึ้นว่าเป็นธรรมไม่ใช่เรา ก็จะค่อยๆ ละคลาย โยคะได้ในที่สุด ก็จะเป็นอิสระจากกิเลสคือโยคะ เพราะปัญญาที่เกิดขึ้นปลดเครื่องผูก คือโยคะได้

นอกจากนี้ยังมีข้อความที่เกี่ยวข้องกับการพญมารของพระพุทธเจ้าในวาระต่างๆ ซึ่ง พระพุทธเจ้าพญมารได้รับชัยชนะครั้งสำคัญ ๘ ครั้งของพระพุทธเจ้า คือ

“ ผลพญามารนาม วสวัตติพญามารเนรมิตแขนตั้ง ๑,๐๐๐ ถืออาวุธครบมือ ชีข่าง ชื่อศรีเมฆละ พร้อมด้วยเสนามารโหรงก้องกึก พระจอมมุนีทรงเอาชนะได้ด้วยธรรมวิธี มีทานบารมี เป็นต้น ด้วยเดชแห่งชัยชนะนั้น ขอชัยมงคลจงมีแก่ท่าน”

“ผลพญ อาฬวกยักษ์ผู้กระด้าง ปราศจากความอดทน ดุร้าย สู้รบกับพระพุทธเจ้าอย่างทรหดยิ่งกว่ามารตลอดราตรี พระจอมมุนีทรงเอาชนะได้ด้วยขันติวิธีที่ทรงฝึกฝนมาดี”

“ผลพญ พญาช้างชื่อ นาฬาคีรี ตกมันดุร้ายยิ่งนัก ประดุจไฟป่า จักราวุธ และสายฟ้าพระจอมมุนีทรงเอาชนะได้ด้วยวิธีรดด้วยน้ำคือเมตตา”

“ เผขิณหน้าโจรองคูลิมล (โจรฆ่าคนเอานิ้วทำพวงมาลัยแสนดุร้าย) ถือดาบเงื้อง่าวังโล่ฆ่า พระพุทธองค์สิ้นระยะทาง ๓ โยชน์ พระจอมมุนีทรงบันดาลอิทธิฤทธิ์ทางใจเอาชนะได้ราบคาบ”

“ ผลพญนางฉิณฺณจมาณวิกา (สาวิกาพวกนิครนถ์) เอาไม้กลมๆ มาผูกท้อง ทำอาการประหนึ่งว่ามีครรภ์ ใส่ร้ายพระพุทธเจ้าทำมกลางฝูงชน พระจอมมุนีทรงเอาชนะได้ด้วยวิธีสงบระงับ พระหฤทัยอันงดงาม”

“ผลพญ สัจจนิกนถ์ผู้ถือตัวว่าฉลาดเป็นนักโต้วาทีขยันอดสะเสียดซึ่งสัจจะตั้งใจมาได้ว่า ทะหักล้างพระพุทธองค์เป็นคนมีตบอดยิ่งนักพระจอมมุนีผู้สว่างจำด้วยแสงปัญญาทรงเอาชนะได้ ด้วยเดชแห่งชัยชนะนั้น ” การชนะครั้งนี้เป็นการชนะด้วยวาทีเป็นเรื่องของการใช้ปัญญา หักล้างกันด้วยเหตุด้วยผลแท้จริง ดังได้เคยกล่าวมาบ้างแล้วว่า

ศาสนาที่เป็นคู่แข่งกับพระพุทธศาสนา ที่คัมภีร์พระพุทธศาสนาบันทิกไว้คือศาสนาเซน ของมหาวีระ สาวกระดับนำของศาสนานี้มักจะหาทางเอาชนะพระพุทธองค์ทุกคน ไม่ว่าสี่ทศวรรษดี หรืออุปาสติหบดีทำเอามหาวีระ (นิครนถ์นาฏบุตร) กระอักโลหิตมาแล้ว

สัจจะนิครนถ์คนนี้ก็ เป็น “มีอวางอันดับหนึ่ง ” ของลัทธิเซน เทียบกับสมัยนี้ก็คือ นักวิชาการ “เสนอรู้” ที่คิดว่าตนรู้มากกว่าใครในหล้าคนอื่นโง่ไปหมด อะไรทำนองนั้นสัจจะ สำเร็จ จบไตรเพท จบปรัชญาชั้นสูง เป็นผู้ถึงสุดยอดแห่งวิชาการศาสนาของตนแล้ว แก่จึงภาคภูมิใจในความ

เป็นผู้รู้ของตน แกะเอาเข็มขัดเหล็กมาคาดพุงไว้ เพราะคิดว่าพุงเป็นที่เก็บสติปัญญาอันล้ำเลิศกระมัง จึงรัดเข็มขัดเหล็กเส้นใหญ่ไว้ เพื่อป้องกันสติปัญญาหล่นหาย

“ผจญ พญานาค ชื่อนันโทปนันทะ ผู้มีความรู้ผิดมีฤทธิ์มากพระจอมมุนี ทรงมีพุทธปัญญา ให้พระโมคคัลลานะพุทธโอรสไปปราบด้วยวิธีแสดงฤทธิ์ที่เหนือกว่า”

“ผจญพราหมณ์ ชื่อพะกะ (ถือตัวว่า) มีความบริสุทธิ์ รุ่งเรืองและมีฤทธิ์ ยึดมั่นในความเห็น ผิดดูจะมีมือถูกอสรพิษขบเอา ความหมายเป็นการเปรียบเทียบ คือเปรียบเทียบความเห็นผิดเหมือน อสรพิษร้าย พะกะพราหมณ์ยึดมั่นในความเห็นผิด เรียกว่าเป็นคนอยู่ในภาวะอันตราย ดุจจับงูพิษ แล้ว ถูกมันขบเอาไม่ตาย”

๒.๕ สรุปท้ายบท

๑. ความหมายของมาร แปลว่า “ตาย” (มร ธาตุ) เมื่อกล่าวโดยพยัญชนะตามหลักภาษา บาลี เมื่อว่าโดยปรมาตม มารชื่อว่าผู้ฆ่ากุศลธรรมทั้งหลายเป็นพญามารใจบาปผู้ไม่ปลดปล่อย ตนจาก กุศลธรรมทั้งหลาย เมื่อกล่าวโดยบุคคล ชื่อว่า มาร คือผู้ทำให้ตาย , ผู้ฆ่า หมายถึงผู้ขัดขวางมิให้มี โอกาสทำความดีได้โดยสะดวก, ผู้กำจัดความดีที่มีอยู่ในตัวบุคคลออกไปคือผู้ทำให้ตาย , ผู้ฆ่า หมายถึง ผู้ขัดขวางมิให้มีโอกาสทำความดีได้โดยสะดวก, ผู้กำจัดความดีที่มีอยู่ในตัวบุคคลออกไป

มาร เป็นผู้ที่ทำให้ตาย มีอยู่สองความหมายคือภาษาคนกับภาษาธรรม ถ้าภาษาคนก็ทำ คนให้ตายโดยร่างกาย แต่ภาษาธรรมก็ทำคนให้ตายโดยจิตใจ ทั้งสองต่างกันอย่างไร ตายโดยจิตใจมัน ตายได้โดยที่ร่างกายยังไม่ต้องตาย , ตายโดยร่างกาย แต่จิตใจมันไม่ตาย คือมันไม่ได้เสียหายอย่างไร อย่างนี้ก็มีได้ ฉะนั้นตายโดยร่างกายมันก็ไม่ค่อยจะมีความหมายอะไร มารผู้ให้นั้นก็ผู้ทำความดี ให้ตาย หรือว่าทำมนุษย์โดยทางจิตใจให้มันตาย

๒. ลักษณะของมารในพระพุทธศาสนาเถรวาท จากการศึกษาพบว่า มี ๒ นัยยะ ว่าโดย บุคลาธิษฐาน และธัมมาธิษฐาน มาร มีความหมายในทางเป็นโทษล้าผลาญคุณความดีของคน และ ทำคนให้เสียหาย

ดังนั้นคำว่า “มาร” ในพระคัมภีร์พระพุทธศาสนาสามารถจำแนกออกเป็น ๒ ลักษณะคือ ๑.มารในฐานะที่เป็นบุคลาธิษฐาน ๒.มารในฐานะที่เป็นธัมมาธิษฐาน หมายความว่า นัยที่เป็น บุคลาธิษฐาน คือเชิงรูปธรรม ได้แก่ การที่พระองค์เอาชนะเทวบุตรมาร ที่มากอยขัดขวางไม่ให้ พระองค์เอาชนะกิเลสหลุดพ้นไปจากทุกขในกามสุขคติภูมิทั้ง ๗ คือ โลกมนุษย์ ๑ และสวรรค์ ๖ ชั้นอีกต่อไป และนัยที่เป็นธัมมาธิษฐาน คือเชิงนามธรรม ได้แก่ การที่พระองค์มีใจหนักแน่นเปรียบ ด้วยพระธรรมที่อ้างมาเป็นพยาน นึกถึงบาร์มี คือคุณความดีที่บำเพ็ญมานานแสนนาน ไม่หวนคิดถึง กามสุขที่เคยได้สัมผัสมาต่างๆ ทรงมุ่งมั่นตัดกิเลสเครื่องเศร้าหมองแห่งจิต จนสามารถเอาชนะมารที่สำคัญคือกิเลสที่มารบงกชจิตใจของพระองค์ได้อย่างหมดจนบริสุทธิ์

๓. ชนิดหรือประเภทของมารในพระพุทธศาสนาเถรวาท จากการศึกษาพบว่า ท่านกล่าว ไว้ ๕ ประการคือ ๑. กิเลสมาร (the Mara of defilement) มารคือกิเลส, กิเลสเป็นมารเพราะเป็นตัวกำจัดและขัดขวางความดี ทำให้สัตว์ประสบความพินาศทั้งในปัจจุบันและอนาคต ๒. ฌณมาร มาร

คือเบญจขันธ, ขันธ ๕ เป็นมาร เพราะเป็นสภาพอันปัจเจกปรุงแต่ง มีความขัดแย้งกันเองอยู่ภายใน ไม่นั่นคงทนนาน เป็นภาระในการบริหาร ทั้งแปรปรวนเสื่อมโทรมไปเพราะชราพยาธิเป็นต้น ล้วนรอนโอกาสมิให้บุคคลทำกิจหน้าที่ หรือบำเพ็ญคุณความดีได้เต็มปรารภอย่างแรง อาจถึงกับพรากโอกาสนั้นโดยสิ้นเชิง ๓. อภิสังขารมาร มารคืออภิสังขาร , อภิสังขารเป็นมาร เพราะเป็นตัวปรุงแต่งกรรม นำให้เกิดชาติ ชรา เป็นต้น ชัดขวางมิให้หลุดพ้นไปจากสังขารทุกข์ ๔. เทวบุตรมาร มารคือ เทพบุตร, เทพยิ่งใหญ่ระดับสูงสุดแห่งชั้นกามาวจรตนหนึ่งชื่อวามาร เพราะเป็นนิमितแห่งความขัดข้องคอยขัดขวางเหนี่ยวรั้งบุคคลไว้ มิให้ล่วงพ้นจากแดนอำนาจครอบงำของตน โดยชักให้ห้วงพะวงในกามสุขไม่หาญ เสียสละออกไปบำเพ็ญคุณความดียิ่งใหญ่ได้ ๕. มัจจุมาร มารคือความตาย , ความตายเป็นมาร เพราะเป็นตัวการตัดโอกาส ที่จะก้าวหน้าต่อไปในคุณความดีทั้งหลาย

๔. แนวคิดเกี่ยวกับมารที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา จากการศึกษาพบว่า ในช่วงแรกแห่งการตรัสรู้ (ปฐมโพธิกาล) พญามารได้มาพบพระพุทธเจ้า และมีการเชียวชวนโต้เถียงกัน แต่ก็ไม่สามารถจนทำให้ตนเองเสียใจแล้วส่งธิดาสามตนคือนางคันทหา นางราคา และนางอรดี มายั่วยุ แต่ในที่สุดก็พ่ายแพ้ เพราะพุทธบารมีที่ทรงบำเพ็ญมา

๕. พุทธพจน์เกี่ยวกับมารที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า “ เยจิตตสณฺณเมสฺสนติโมกฺขนติมารพนฺธนา ” “คนเหล่าใดสำรวมจิตที่เที่ยงไปไกล เที่ยงไปดวงเดียวไม่มีรูปร่าง อาศัยอยู่ในถ้ำคนเหล่านั้นจักพ้นจากเครื่องผูกแห่งมาร ” ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท ท่านพระพุทธโฆสจารย์ ท่านไขความไว้ว่า คำว่าบ่วงมาร (มารพนธนา) ได้แก่ วัฏฏสงสารอันเป็นไปในภูมิ ๓ (กามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ และอรุพาวจรภูมิ) จัดเป็นบ่วงแห่งมาร เพราะมารอุกสัถ์ไว้ด้วยอำนาจแห่งกิเลสในภูมิทั้งสาม เหล่านี้^{๕๐}

ในหลักสูตรนักรธรรมตรี ธรรมวิจารณ์ จากการศึกษาพบว่ามารและบ่วงแห่งมารได้แก่ มาร คือโทษที่ล้าผลาญคุณความดีและทำให้เสียคน ได้แก่กิเลสสามคือเจตสิก (สิ่งที่เกิดภายในใจ) อันเศร้าหมอง ชักให้ใคร่ ให้รัก ให้อยากได้ กล่าวคือตัณหา ความทะยานอยาก ราคะ ความ กำหนัด อรดี ความ ชิงเคียด เป็นอาทิ ส่วน บ่วงแห่งมาร คืออารมณ์เครื่องผูกจิตให้ติดแห่งมาร เหมือนมึงสะอับเบ็ดเกี่ยวไว้ เป็นเหตุให้ปลามากินแล้วถูกเบ็ดเกี่ยวให้ติดอยู่ ได้แก่ วัตถุสาม คือรูป เสียงกลิ่น รส และโผฏฐัพพารมณ์ อันเป็นของน่าชอบใจ ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า จิตก็จักหลุดพ้นจากบ่วงแห่งมาร บ่วงแห่งมารในที่นี้ ท่านหมายถึงวัตถุ อันเป็นเหตุให้ปรารถนา(วัตถุสาม) ส่วนคำว่า “มาร” นั้น ท่านหมายเอากิเลสที่ทำให้จิตเศร้าหมอง(กิเลสสาม) ได้แก่ ราคะ โทสะ โมหะ อิจฉา เป็นต้น

๖. พระพุทธเจ้ากับการผจญมาร จากการศึกษาพบว่า มีเหตุการณ์สำคัญ ๘ ครั้ง que พระพุทธองค์ได้ผจญกับมาร คือ “ผจญพญามารนาม วสวัตติพญามาร ผจญอาฬวกยักษ์ ผจญพญาช้างชื่อนาฬาคิริ ตกมันดुर้าย เผชิยุหน้าโจรองคฺลิมาลผจญนางจิญจมาณวิกา (สาวิกาวกนิครนถ์) ผจญสังกนิครนถ์ผู้ถือตัวว่าฉลาดเป็นนักโต้ว่าทะชั้นยอดผจญพญานาค ชื่อนันโทปนันทะ ผจญพราหมณ์ชื่อพวกะ ถือตัวว่ามีความบริสุทธิ์ รุ่งเรืองและมีฤทธิ์ ยึดมั่นในความเห็นผิดดฺจมีมือถูกอสฺรพิช”

^{๕๐}โมกฺขนติมารพนฺธนาติสพฺเพเต กิเลสพนฺธนาภาเวนมารพนฺธสงฺขาตาเตภูมิกวณฺณมัจจุสฺสนตฺติ. อ้างใน พุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๑๓๓. ธรรมปทญฺญกถา (ทตฺติโยภาโค), พุ.ส. (ไทย) ๒๕/๓๗/๓๗. [เชิงอรรถ]